

JONATHAN SPERBER • **Karl Marx**

JONATHAN SPERBER 1952 doğumlu. Missouri Üniversitesi'nde tarih profesörüdür. *The European Revolutions, 1848-1851* (Avrupa Devrimleri) adlı eseri başta olmak üzere, 19. yüzyıl Avrupası'nı siyasal, toplumsal ve dinsel dönüşümleriyle ele alan çok sayıda kitabı vardır.

Karl Marx. A Nineteenth-Century Life

© 2013 Jonathan Sperber

Bu kitabın yayın hakları Akçalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
Liveright Publishing Corp.'dan (W.W. Norton & Company Inc.) alınmıştır.

İletişim Yayınları 2066 • Biyografi Dizisi 24

ISBN-13: 978-975-05-1651-1

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Aybars Yanık

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK İLLÜSTRASYONU Bahadır Yazıcı

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Ayla Karadağ - Merve Öztürk

BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JONATHAN SPERBER

Karl Marx

19. Yüzyılda Yaşanmış Bir Hayat

Karl Marx

A Nineteenth-Century Life

ÇEVİREN Gül Durna

*Bu kitap,
babam Louis Sperber'e
ithaf edilmiştir.*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜRLER 9

GİRİŞ 11

BİRİNCİ KISIM

Yönleniş

BİRİNCİ BÖLÜM

Oğul 21

İKİNCİ BÖLÜM

Öğrenci 49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Editör 79

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Göçmen 111

BEŞİNCİ BÖLÜM

Devrimci 149

İKİNCİ KISIM

Mücadele

ALTINCI BÖLÜM

İsyancı 183

YEDİNCİ BÖLÜM

Sürgün 219

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Gözlemci 265

DOKUZUNCU BÖLÜM

Eylemci 295

ÜÇÜNCÜ KISIM

Miras

ONUNCU BÖLÜM

Kuramcı 347

ON BİRİNCİ BÖLÜM

İktisatçı 373

ON İKİNCİ BÖLÜM

Karl'a Özel 409

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Emektar 441

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İkon 479

KAYNAKLAR ÜZERİNE 491

KAYNAKÇA 493

DİZİN 505

GİRİŞ

1848 kışının başlarıydı. Belçika'nın başkenti Brüksel'in kıt kanaat döşenmiş bir apartman dairesinde, kısa boyuna tezat geniş omuzları olan, koyu saç ve sakalına düşen kıra rağmen hâlâ genç duran bir adam, yazı masasının başına geçmiş oturuyordu. Her zamanki gibi gelişigüzel aralarla duraksayarak bir şeyler yazıyordu. Kalem, bir solağın zar zor okunan karalamalarıyla kâğıdın bir kenarından diğerine bir süre gidip geldi. Birazdan yazmayı bırakıp ayağa kalkacak, masanın etrafını şöyle bir turlayacaktı. Yeniden masa başına geçtiğinde ise yazdıklarının üzerine bir çizgi çizip yeniden başlayacaktı. Ailesinin fertleri –kendisinden birkaç yaş büyük karısı, iki kızı ve henüz bir bebek olan oğlu– sosyal beklentileri ile mali durumları arasındaki uçuruma varlığı ile tanıklık eden özel hizmetçileri ile birlikte gitmiş, onu işiyle başbaşa bırakmıştı. Biliyorlardı ki yayıncılara teslim için bu işte de geç kalmıştı ve bu, yazı işlerinde artık onun kronikleşmiş bir sorunuymdu.

İşte bu insan ve bu baba, Karl Marx'tı. Londra'daki Komünist Birlik Merkez Komitesi'ne gönderilmek üzere yazdığı ve teslim için geç kaldığı o yazı da Birlik'in yeni siyasi söylemi, *Komünist Manifesto*'su idi. *Manifesto* ve bunun yakından ilişkili olduğu, entelektüel sorgular ve siyasi mücadelelerle geçen hayat, çok sayıda tarihçi ve biyografi yazarı için, o çağa ait modern bir insanın –bir başka deyişle geleceği derinlemesine ele alarak iyi ya da kötü bir biçimde şekillendirmiş bir 19. yüzyıl insanının– manifestosu ve hayatıydı. Bu Marx anlayışına uymayan çağdaş bir başka düşünce de Marx'ın 1936'da yayımlanan, fakat hâlâ okunmaya değer olan ilk biyografilerinden birinde –Boris Nicolaievsky ve Otto Maenchen-Helfen tarafından kaleme alınan ve adı, o dönemin hassasiyetlerine dokunduğu için nadiren anılan bir kitapta– *İnsan ve Savaşçı Karl Marx*'ta karşımıza çıkıyor:

Karl Marx hakkında ortaya çıkan ayrılık ve çatışma onlarca yıldır, hem de tüm şiddetiyle devam ediyor ve bu hiçbir zaman şimdiki kadar can yakmadı. Marx, imajını öyle bir damgaladı ki şimdiki dek hiç kimse bunu yapamadı. Bazılarına göre o, uzağı gören ve daha aydınlık bir gelecek için insanlığına rehberlik eden, sevilen bir lider; bazıları için ise bir şeytan, insan uygarlığının baş düşmanı ve kaosun prensi. Öğrettikleri, faşist ülkelerde yok edilmeye çalışılırken, Rusya'da devletin resmi öğretileri olarak kabul görüyor. Çin Sovyetleri'nin hüküm sürdüğü bölgelerde Marx'ın portreleri banknotlar üzerine basılırken, Almanya'da kitapları yakılıyor.¹

Olumlu bir bakış açısıyla Marx, sosyal ve ekonomik gelişmelerde uzağı gören bir peygamber; devlet ve toplumun o özgürleştiren dönüşümünü savunan bir liderdir. Olumsuz yönden ele alındığında ise modern dünyanın tehlikeli ve zararlı yönlerinden en çok sorumlu tutulanların başında gelmektedir.

Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen'in kitabından yapılan alıntının da düşündürdüğü gibi, çok güçlü biçimde kutuplaşmış olan bu fikirler 20. yüzyılın komünist rejimleri ile karşıtı olan gerek totaliter gerekse demokratik rejimler arasındaki büyük çatışmanın birer yansımasıydı. Ne var ki 1989'da aşırı komünist rejimlerin son bulmasından sonra dahi bu Marx anlayışı, çağımıza ait bir anlayış olarak yerini korudu. 1998'de, *Komünist Manifesto*'nun 150. yıl dönümünde, tüketiciliğin egemen olduğu bir geleceği öngörmüş biri olarak Marx'a sıkça göndermeler yapılmış; seçkin tarihçilerden Eric Hobsbawm, Marx ve Engels'in 1848 tezini, küreselleşmiş kapitalizm çağının bir öngörüsü olarak değerlendirmişti. Kendisi de bir Marksist olan Hobsbawm'dan, uzun yaşamı boyunca benimsemiş olduğu fikirlerin sürekli geçerliliğini teyit etmesi beklenebilir tabii. Ancak, 2008'in güzünde yaşanan küresel ekonomik krizde, Londra'nın *The Times* gazetesindeki manşet –ki bu gazete komünist eğilimin yanından dahi geçmez– “O döndü!” diye haykırıyordu. Fransa'nın sağ kanattan olan başkanı Nicolas Sarkozy, elinde *Ka-*

1 Boris Nicolaievsky ve Otto Maenchen-Helfen, *Karl Marx: Man and Fighter*, çev. Gwenda David ve Eric Mosbacher, J.B. Lippincott, Philadelphia, 1936, [Türkçesi: *İnsan ve Savaşçı Karl Marx*, çev. Özlem Gürkan, Akademi Yayın, İstanbul, 2010]; Marx'ın hayatına dair çok iyi bir çalışma için bkz. David McLellan, *Karl Marx: A Biography*, 4. Baskı, Macmillan, Houndmills Basingstoke, 2006. Önemli ve yararlı diğer biyografilerden birkaçı için bkz. Isaiah Berlin, *Karl Marx, His Life and Environment*, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford 1978; Leopold Schwarzschild, *The Red Prussian: The Life and Legend of Karl Marx*, çev. Margaret Wing, Charles Scribner's Sons, New York, 1947; Francis Wheen, *Karl Marx: A Life*, W.W. Norton & Co., New York, 2000 [Türkçesi: *Karl Marx*, çev. Gül Çağalı Güven, E Yayınları, İstanbul, 2009]; Robert Payne, *Marx*, Simon & Schuster, 1968; Jacques Attali, *Karl Marx, ou l'esprit du monde*, Librairie Générale Française, Paris, 2007, New York, [Türkçesi: *Karl Marx - Evrensel Zihin*, çev. Martı Şahin ve M. Işık Durmaz, Turkuvaz, İstanbul, 2010] ve Wolfgang Schieder, *Karl Marx als Politiker*, Piper Verlag, Münih, 1991.

pital'in sayfalarını karıştırırken fotoğraflanmıştı. Görünen o ki Marx'ın rolü çağdaşlığını, kalıcılığını korumaktadır. Bu çok açıktır.²

Bir büyücünün değil de ölümlü bir insanoglunun, bir başka deyişle Gri Gandalf'ın değil de Karl Marx'ın, nasıl olur da yüz elli ya da yüz altmış yıl sonrasına bu denli başarıyla bakabildiği sorusunu sormak bu noktada yerinde olur. *Komünist Manifesto*'nun kendisi dikkatle ele alındığında –daha açık bir ifade ile *Manifesto*, 1789 Fransız Devrimi'nin bir tekrarı vizyonuyla, 19. yüzyılın başlarında siyasal iktisatçıların teorilerini yinelemesiyle, hem G. W. F. Hegel felsefesine hem de pozitivist bilimcilerin Hegel karşıtı yeni fikirlerine yaptığı göndermeleriyle, Marx'ın kendi geçmişine ve 1840'larda Avrupa'daki siyasal yaşamın karmaşık yönlerine ilişkin tanımsal atflarıyla bir arada özenle incelendiğinde– ortaya çıkan tablo oldukça farklıdır. Fikirleri modern dünyayı şekillendiren bir çağdaş olarak değerlendirildiğinde, Marx'a yönelik görüş normal seyrinde sürmektedir ve şimdi zaman, onu yeniden anlamak zamanıdır. Geçip gitmiş bir çağın figürü olan ve aslında her geçen gün kendi çağımızdan gittikçe daha da geride kalan –Fransız Devrimi Çağ'ında, Hegel felsefesi yıllarında, İngiltere'deki sanayileşme ve bunun doğurduğu siyasal iktisadi koşulların ilk safhalarında bıraktığımız– Marx'ı yeniden anlamak lazımdır. Hatta belki de 19. yüzyılın ilk yarısındaki koşulları ele alan Marx'ı, geçmişe bakan ve baktığı geçmiş ile geleceğe ışık tutan biri olarak anlamak, onu, tarihsel gelişmelerin öngörüsü yüksek sağlam bir yorumcusu olarak anlamaktan daha yararlı olacaktır. Bu biyografinin temelini oluşturan işte bu dayanaklardır.

Bu yeni dayanaklar, *MEGA*'da karşılığını bulmuş ve bir bütüne kavuşmuştur. Karl Marx ve Friedrich Engels'in bütün yazılarının bir araya toplandığı, genellikle Almandadaki kısaltılmış adıyla *MEGA* olarak anılan bu derleme, Marx'ın hayatı ve düşünceleri alanında çok önemli yeni bir kaynaktır. Bu büyük proje aslında 1920'lerde Sovyetler Birliği'nde başlamıştır. Ne var ki daha ilk aşamasında, çalışkanlığı ile dikkat çeken ilk editör David Rjazanov'un, Stalin'in büyük tasfiyelerinden birinde tutuklanması ve ardından vurulmasıyla son bulmuştur. Çalışmaların 1975'te, Doğu Berlin ve Moskova'da bulunan Marksizm-Leninizm Enstitüleri'nin sponsorluğunda tekrar canlandığını görüyoruz. 1989'dan ve Doğu Avrupa'da komünizmin sonlanmasından sonra ise Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi'nin himayesinde ve Uluslararası Marx-Engels Vakfı'nın yönetiminde devam ettiğini biliyoruz. Alman birliğinin muhafazakâr mimarı ve aynı zamanda eğitimci bir tarihçi olan başbakan Helmut Kohl'ün verdiği ilk destek sayesinde, söz konusu projenin fi-

2 Eric Hobsbawm, ed., *The Communist Manifesto: A Modern Edition*, Verso, Londra, 1998, s. 17-18; <http://www.guardian.co.uk/books/2011/jan/16/eric-hobsbawm-trist-hunt-marx>, (Erişim tarihi: 27.01.2011).

nansmanını Birleşik Almanya hükümeti üstlenmiştir. Günümüzde de hâlâ devam etmekte olan bu büyük çaplı bilimsel çalışma, Marx ve Engels'in, zarf arkalarına karaladıkları notlar dahil yazdığı her şeyi yayımlamayı amaçlıyor. Her ikisine ait yazıların derlenmesiyle oluşan diğer kaynakların aksine –ki bunlar, onların kaleminden çıkma her şeyi içermediği için tam kabul edilemez– hem Marx ve Engels'in bizzat yazdığı mektupları, hem de kendilerine hitaben yazılmış mektupları kapsıyor. Bu yeni kaynak, bir suça dair herhangi bir somut delil, Marx'a dair mevcut bakış açılarını tamamen değiştiren herhangi bir belge barındırmıyor; fakat, zihnimizde oluşmuş Marx resmini incelikle değiştirebilecek yüzlerce küçük ayrıntıya ışık tutuyor.³

MEGA esas olarak, Marx'ın Doğu Berlin ve Moskova'daki komünist fikir varisleri ile Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün, Bad Godesberg'deki Friedrich Ebert Vakfı'nın ve Trier'deki Karl Marx Evi'nin sosyal demokratlarını birbirine düşüren rekabeti yayımlayan, daha kapsamlı bir Soğuk Savaş'ın parçasıdır. Pek çok Soğuk Savaş rekabetinin aksine, yararlı sonuçlar doğurmaktadır. Zira, odağı daraltılmış monografiler ve ayrıntılı bilimsel makalelerle, Marx'ın yaşamına ve çağına dair önceki biyografilerde yer almamış veya az kullanılmış, ama hep karanlıkta kalmış zengin bir bilgi dağarcığı sunmaktadır.

MEGA, Marx'ın hayatına dair sunduğu engin bilginin yanı sıra o devirleri yeniden ele alıp düşünmek için tarihçilere yeni açılımlar da sağlamaktadır. Genelde halkın ilgi düzeyinin çok ötesinde kalan bu profesyonel çalışmalar, 19. yüzyılı yeniden irdelemekte ve yeniden kavramsallaştırmaktadır. Bunu da bir Marx anlayışına tamamen yaraşır yollarla yapmaktadır. Son zamanlardaki tarih bilimi, 1789 Fransız Devrimi'ndeki fikirlerin ve siyasi eylem biçimlerinin uzun soluklu olan ve süreklilik arz eden gücüne, dünyayı yorumlamada dinin oynadığı temel role, girift ve karmaşık olsa da ulusalcılığın o büyük etkisine, toplum düzeni için ailenin ve kadın-erkek ilişkisinin önemi-ne dikkat çekerek, sosyal sınıf çatışmalarının, genelde siyasi cepheleşmeleri, özelde ise sosyalist ve emek hareketlerini yalnızca şekillendiren bir unsur olduğunu söylerken, sanayi devriminin önemini hafifsemiş oluyor. Söz konusu bütün bu araştırmaların sonunda ortaya çıkan, bizim içinde yaşadığımız çağdan aslında çok daha farklı bir çağın resmidir.

Marx'ı o çağda düşünmek demek, onun "kapitalizm"e yüklediği anlamın bugünkü anlamıyla eş olmadığını unutmamak demektir; eleştirel yaklaşımla irdelediği burjuvazinin, günümüzün küresel kapitalistlerinden farklı olduğunu bilmek demektir; bilim ve öğrenim anlayışının –Almancada *Wissenschaft* sözcüğünün gösterdiği üzere– şimdiki kapsamından daha başka bir şey

3 James Brophy, "Recent Publications of the Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA)", *Central European History* 40 (2007): 523-37.

ifade ettiğini akıldan hiç çıkarmamak demektir. Ne yazık ki Marx'ın kelimelerini alıntılarken standart çevirileri kullanmak, kendi yazılarının asıllarına haksızlık olduğu kadar gerçek anlamlarından da uzaklaştırıyor. Bu kitapta, Marx'ın yazılarının orjinal versiyonlarına mütemadiyen döndüm ve benimkileri, yeni çevirileri, özenle gözden geçirdim: Bazıları size bildik gelecek, bazıları ise oldukça farklı.

Marx'a dair çalışmalar daha çok onun fikirleri ile felsefi, tarihi ve iktisadi alandaki kuramlarına yoğunlaşmış çalışmalardır. Bu biyografide de Marx'ın kuramlarına ilişkin çok şey bulacaksınız. Ancak o kuramlar bu kitapta ait oldukları çağın koşullarında ve bağlamında ele alınacaklar; kimi zaman sürüp giden tartışmalara bir müdahale, kimi zaman ise dönemin düşünürleri üzerine eleştirel yorumlar olarak (Bu arada Marx, eleştirel anlayışı ile çok gururlanırdı). O düşünürlerden bazıları, tıpkı Charles Darwin gibi meşhur isimler. Diğerleri ise Bruna Bauer ya da Moses Hess gibi daha silikler. Marx'ın fikirlerini ait oldukları çağın içinde değerlendirerek sergilerken, örneğin *Komünist Manifesto*, *Onsekizinci Brumaire* ve *Kapital* gibi standart Marksist metinler ile birlikte *Herr Vogt* ya da *Onsekizinci Yüzyılın Gizli Diploması Tarihi* gibi genellikle kişisel sebeplerden dolayı özellikle bir kenara konulan ya da çoğu kez gözardı edilen pek bilinmedik yazılar da ele alındı.

Marx'ın fikirlerini anlamak için onların entelektüel kapsamlarını bilmek kâfi gelmez; tümünü, sürdüğü hayatın da dışına taşan bir çerçevede anlamak gerekir. Bu sebeple, okuduğunuz biyografi Marx'ın özel hayatını da bazı detaylarıyla ele alacaktır: Ailesi, eğitimi ve yetiştirme tarzı gibi ya da Jenny von Westphalen ile flört dönemi, evliliği, çocukları ile olan ilişkisi, dostlukları, düşmanlıkları, parasal krizleri gibi... Marx, halktan biri olarak tarif edilecektir: Bir gazeteci olarak o yoğun işiyle – ki bu sıkça ihmal edilen ya da hak ettiği önemi göremeyen yönüdür; 1848-1849 Devrimi sırasındaki ve sonrasındaki siyasi eylemleriyle; Birinci Enternasyonal olarak bilinen Uluslararası İşçi Birliği'nin kuruluşunda ve yıkılışında üstlendiği rolüyle irdelenecek; Marx portresi, özel hayatı, eylemleri ve entelektüel formüllerinin bileşkesinde belirecektir.

Marx'ın kuramları gibi özel yaşamı ve siyasi eylemleri de 19. yüzyıl kapsamında değerlendirilecektir. Üstelik sadece Marx'ınki değil, onun etrafında yer alan birçok insanı da içine alan bir tablo çıkacaktır ortaya. Bunlardan ikisinin kim olduğunu tahmin etmek elbette çok zor değil: Marx'ın sadık dostu, siyasi yoldaşı, entelektüel işbirlikçisi ve baş müridi Friedrich Engels ile karısı, o ömürlük aşkı, Jenny von Westphalen. Diğerleri az bilinen, ama anlatılacak ilginç hikâyeleri olan kişiler. Aile üyeleri var bir de: Marx'ın annesi ve babası Henriette ve Heinrich Marx; kızları Jenny, Laura ve Eleanor. Komünist meslektaşları ve rakipleri ise bir diğer çekici grubu oluşturuyor: Hayalperest Moses Hess ve Ferdinand Lassalle ya da garip cinsel eğilimleri

olan, Prusya ordusunun bir üyesi –tıpkı Spartalı bir komünist örneği– August Willich gibi. Bir diğer karakter de Wilhelm Liebknecht; kendine özgü kafa yapısından ödün vermeyen sadık bir yoldaş. Marx'ın rakipleri ve yandaşları arasında, 1848'in demokrat ve ulusalcı devrimcileri Giuseppe Mazzini, Gottfried Kinkel ve Lajos Kossuth gibi ya da İslâm yanlısı ve Rus karşıtı olan enteresan İngiliz politikacı David Urquhart başta olmak üzere komünist olmayan, hatta komünizm karşıtı kişiler de bulunuyor. Bu isimlerin çoğu, 19. yüzyılın gün ışığına çıkmayan figürleriydi; çoğunluktan ayrılmış, asi, topluma ayak uydurmayan, ayrıcalık, güç ve iktidar çemberine dahil olmayan kişilerdi. Ve dünyaları, Marx'ın dünyası ile birdi.

Ne var ki Marx'ın dünyası daha güçlü ve bilindik figürlerle de kesişmekteydi. Sayfalar ilerledikçe, İngiltere başbakanı Lord Palmerstone, Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm, Fransa imparatoru III. Napoleon ve Alman şansölye Otto von Bismarck gibi isimler göreceksiniz. Bunlar, politikaları ve eylemleri ile Marx'ın hayatını önemli ölçüde etkileyen, dahası Marx için fazlasıyla can sıkıcı isimlerdi. Marx'ın hikâyesini şekillendiren figürler arasında bilim ve eğitim dünyasının önde gelen karakterleri de önemli paya sahipti. Örneğin Adam Smith'in en önemli takipçisi, iktisatçı David Ricardo ve yüzyılın başı çeken bilimsel dehası Charles Darwin gibi.

Karmaşık görüntü veren bir bireyi, kendi koşulları ve dünyası içine yerleştiren bir biyografiye modeller ararken, Marx'ın önceki hayat öykülerini çok yararlı bulmadığımı söylemek durumundayım. Orta Avrupa tarihindeki önemli figürler üzerine yapılmış iki olağanüstü çalışma, Marx biyografilerinden çok farklı olsalar da, çok farklı dönemlerden kesitler yansıtıyorlar da bazı yardımcı fikirler sundular bana. Bunlardan bir tanesi, Martin Luther'in kaleme aldığı Heiko Obermann'ın hayatıdır. Bu biyografide Luther'in, Reform'un mimarını modern çağdan ziyade Ortaçağ'ın sonlarına ait kılıyor olması dikkat çekicidir. Diğer çalışma da Ian Kershaw'ın o meşhur Adolf Hitler biyografisi. Burada da Nazi diktatörünün konumlandırıldığı zaman dilimi, topyekûn savaşın 20. yüzyıl kesiti ile sınırlıdır. 19. yüzyıla ilişkin Alman akademisyenlerce yazılmış iki ayrı biyografi de bu bağlamda anmaya değer. Ne yazık ki henüz İngilizceye çevrilmemiş olan bu çalışmalar bireysel, profesyonel, siyasi ve özel yaşamlar arasındaki etkileşimi vurgulayan bir yöntemle kaleme alınmışlardır: İlki, Constantin Goschler'in yazdığı büyük fizyolog ve siyasi eylemci Rudolf Virchow'un biyografisi; ikincisi ise sosyalist ve iktisatçı Werner Sombart'ın, Friedrich Lenger imzalı çekici yaşam hikâyesi. Ele alınan bu biyografi yazarlarının konularına yaklaşımları ve yöntemleri, bir Marx biyografisi için de önemli fikirler veriyor. Marx, her ne kadar hayatının bir kesitinde niyetlenmiş olsa da, ele alınan karakterler gibi elbette bir akademisyen değildir. Fakat 19. yüzyılda yaşamış bir

Alman bilimadaminin zihin yapısına ve alışkanlıklarına sahip bir karakter olduğu da yadsınmamalıdır.⁴

Marx hakkında kitap yazan tüm yazarlara, hatta onu 19. yüzyıl kapsamında ele alanlar da dahil olmak üzere, Marx'ın içinde yaşadığı dünyayla, çağdaşlarıyla ilintisi hakkında ne düşündükleri sorulabilir pekâlâ. Marx'ın ele alınış biçimini, "Marksoloji" ya da Marksist Kuram genel başlığı altında iki türlü değerlendirebiliriz: İlki, Marx'ı güncellemek girişimidir. Bir diğer deyişle Marx'ın fikirlerini, psiko-analizler, varoluşçuluk, yapısalcılık, post-yapısalcılık ışığında ya da Marx'ın öldüğü 1883 yılından günümüze dek geçen sürece ait herhangi bir entelektüel hareket rehberliğinde yeniden yorumlamaktır. İkincisi ise Marx'ın kendi fikirlerini doğrudan irdelemek, ilk elden çalışmaktır ki yeniden yorumlamalarla ya da sonradan değerlendirmelerle eklenmiş o bütün öğelerden kurtulabilsin ve Marksizm aslına, o saf haline kavuşabilsin. Marx'a bu türlü yaklaşmak, sözüm ona seküler ve rasyonel olduğu iddia edilen kuramsal çerçevenin savunucularından daha çok, vahye dayalı bir dinin yandaşlarına uyan bir yaklaşımdır.

Geçmiş kendi içinde değerlendirmek anlayışına bağlı ve geçmiş günümüz kavramlarıyla yargılamaya tamamen uzak bir tarihçi olarak ifade etmem gerekirse, Marksoloji'nin bu iki türüsünü de kesinlikle yararsız, beyhude bir uğraş olarak görüyorum. Bana göre Marx'ın yaşamı, düşünce sistemi, siyasi kavgaları ve emelleri ile bir bütün olarak, tamamen 19. yüzyıla özgüdür ve bu yüzyıl, insanlık tarihinde günümüz açısından tuhaf bir yer kaplar: Ne Ortaçağ kadar uzak ve yabancıdır ne de topyekûn savaş çağının dünyası kadar –ya da 1945 ile 1989 yılları arasında Doğu Bloku'nun komünist rejimleri kadar– hafızalarda diridir. 19. yüzyıl zaman zaman, aniden önümüzde belirir. İşte o anlarda, bütün ürkütücü netliği ile bize bildik, tanıdık gelir. Bu bağlamda en güzel örnek, birkaç ay içinde ülkeden ülkeye sıçrayarak hızla yayılan 1848 devrimleridir. Söz konusu devrimler, 1848'den itibaren sadece tarih uzmanlarının bilgisi dahilindedir. Bu karanlığa terkedilmiş ayaklanmalar, 1989 güzünde komünist Doğu Avrupa üzerine yayılan ya da 2011'in kışında Arap dünyasını hızla saran devrimlerle, bilindik olgular halinde birdenbire gündeme gelmiştir. Aynı şeyi Marx'ın yaşamı ve düşüncesi için de söyleyebiliriz: Marx'ın dünyası ile çağdaş dünya arasında ya da onun düşünce sistemi ve siyasi emelleri ile kendilerini Marksist olarak adlandıran 20. yüzyıl varislerinin düşünce sistemi ve siyasi idealleri arasında aşinalık yaşatan anlar vardır. Ancak benim için bu aşinalıktan daha çarpıcı olan, farklılıklardır.

4 Heiko Oberman, *Luther: Man Between God and the Devil*, çev. Eileen Walliser-Schwarzbart, Yale University Press, New Haven 1989; Ian Kershaw, *Hitler: A Biography* W.W. Norton & Co., New York, 2008; Constantin Goshler, *Rudolf Virchow: Mediziner-Anthropologe-Politiker*, Böhlau Verlag, Cologne, 2002; Friedrich Lenger, *Werner Sombart 1863-1941. Eine Biographie*, C. H. Beck, Münih, 1994.

Marksistleri eleştirenler, Marx'ı, 20. yüzyıl totaliter terörizminin savunucusu, entelektüel olarak da Rus Devrimi ile kitlesel Stalin katliamının sorumlusu olarak görüyorlar. Marx'ın fikirlerini savunanlar ise bu iddiaları şiddetle reddediyorlar ve Marx'ı özgürlük vaat eden siyasi değişim yanlısı bir demokrat olarak tanımlıyorlar. Her iki görüş de 19. yüzyıla ilişkin sonraki dönemlerin tartışmalarını yansıtıyor. Marx, şiddetli ve hatta terörist bir devrim yanlısıydı. Fakat bu yanlısı olduğu devrim, Stalin'inkinden çok Robespierre eylemlerine benzeyen bir devrimdi. Benzer biçimde, neoklasik iktisat kuramcıları denilen günümüzün ortodoks iktisat yanlıları, Marx iktisadını modası geçmiş ve bilim dışı görerek reddederken; Marksistler, onun, ortodoks iktisatçılarca açıklanamayan ve sürekli yinelenen ekonomik krizler gibi, kapitalizmin çok önemli yönlerini anlamış olduğunu ileri sürerler. Marx'ın kesinlikle kapitalizmin çok önemli yönlerini anlamış olduğu doğrudur; fakat 19. yüzyılın başlarında var olan kapitalizm, gerek kendi içinde barındırdığı temel unsurlar bakımından gerekse onu anlamaya çalışan siyasal iktisatçıların tartıştığı değerler açısından günümüz koşullarının tamamen dışında kalmaktadır.

Şayet Marx çağdaşımız olmasaydı, bir başka deyişle günümüzde bir peygamber muamelesi görmeyip daha çok geçmişten bir figür olarak değerlendirilseydi, zihinlerde, “neden herhangi biri çıkıp da onun bir biyografisini yazsın ki” sorusu doğabilirdi ya da madem yazılmış bir biyografi var “onu okuma zahmetine girilsin” denebilirdi. Bunlara birer cevap verilebilir elbette: Her şeyden önce 19. yüzyılın kendisi son derece ilginç ve önemli bir dönemdir; gittikçe daha da geride bıraktığımız bir dönem olsa dahi. Charles Darwin'in fikirlerine yönelik yapılan yorumlar öneminden hiçbir şey yitirmedi; Darwin, genetik bilimin modern verilerinden ve bilgisinden yoksun olsa dahi. Mazzini ve onun sağ kolu Giuseppe Garibaldi'nin hayatı ve mücadeleleri, hâlâ cezbediyor; onlara çok önemli gelen siyasi meseleler çoktan çözüme kavuşmuş olsa dahi. Bismarck'ın diplomatik manevraları ve usta devlet adamlığı dikkat çekmeye devam ediyor; onların, yani Avrupa'nın beş büyük gücünün sistemi, çoktan –neredeyse bir yüzyıldır– demode olsa dahi. Öte yandan da 19. yüzyılı incelemenin değeri, o döneme ayna tutan sağlam hikâyelerin ardında yatıyor. O yüzyıl ile içinde bulunduğumuz çağ arasındaki tezatlıklar anlaşıldığında, çağımızın kesinlikle kendine özgü, apayrı bir yerde olduğunu görmek mümkün. Marx'ı kendi çağımızda değil, ait olduğu çağda anlamak aslında mevcut durumumuzu anlamamıza yardımcı oluyor. Mühim olan, Marx'ı bizim dünyamızda değil, kendi dünyasında görebilmehtir. Bu da 21. yüzyılın başında kaleme alınan bir biyografinin, büyük erdemlerinden biri olsa gerektir.

BİRİNCİ KISIM

Yönleniş

BİRİNCİ BÖLÜM

Oğul

Karl Marx, 1818 yılında Almanya'nın güneybatı kesiminde yer alan Trier şehrinde doğmuştu. Doğduğunda, devrim ve karşı devrim kargaşası da yaklaşık olarak otuzuncu yılını dolduruyordu. Bu yıllar Marx'ın, anne ve babasının hayatını şekillendiren, yetişmesini ve eğitimi fazlasıyla etkileyen, ruhunda siyasi tutkular doğuran ve kendisine, hayatı boyunca yakasını bırakmayacak siyasi düşmanlar yaratan yıllardı. Trier, Almanya'nın batı şeridindeki birçok şehir merkezi gibi oldukça eski bir şehirdir. Hatta Marx'ın gençlik yıllarında dahi tarihi bir yerleşim görünümündedir. Bir Roma yerleşmesi olan Trier, en parlak devrini Roma İmparatorluğu'na başkent olarak İ.S. 3. yüzyılda yaşamıştı. Takip eden 1500 yıllık süreçte de sönüp gitmişti. 1840'larda kent surları içinde kalan, bir kısmı tarıma ayrılan, bir kısmı ise kullanılmayan geniş boş alanlarıyla, bir uygarlığın hayaleti gibiydi. Sanki, o mütevazı dönemi gölgeleyen uzak bir geçmişin, dokunaklı bir deliliydi.¹

Trier modern dünyanın iktisadi değişiminden nasiplenmemişti. 18. ve 19. yüzyılların Trier'inde sanayi yoktu; demiryoluna ise ancak 1860 senesinde kavuşulmuştu. Ticaret ise benzer biçimde bir hayli geriydi. Şehrin kuzeyindeki Eifel ile güneyinde kalan Hunsrück'ün dağlık arazilerinde yaşayan köylüler ağır bir yoksulluk içindeydi ve pazarda sattıkları da sadece birkaç maldan ibaretti. Belki daha ümit verici olan, Trier'in de içinde yer aldığı Mosel Nehri kıyısındaki vadide yapılan bağcılıktı. Fakat bu çağın büyük bir kesimi

1 Trier kentinin tarihi ile ilgili olarak bkz. Heinz Heinen vd., ed., *2000 Jahre Trier*, 3c., Spee-Verlag, Trier, 1985-96; daha özet bir çalışma için bkz. Eric David, "Trèves: De la Capitale d'Empire a la Ville Moyenne; Une Ville Moyenne Frontalière Dans la Perspective de Occupations Françaises Successives", *Revue d'Allamagne* 26 (1994): 69-81.

tinde Mosel Vadisi'ndeki şarap üreticiliği ya kıt kanaat geçindirecek boyuttaydı ya da ürünler üreticileri tarafından, şehre ve tüccarlara uğramaksızın, doğrudan pazarda satılmaktaydı.

Şehre kalan bir başka Roma mirası, Katolik Kilisesi ile kurduğu güçlü bağıydı. Roma döneminden itibaren Hıristiyanlığın bir merkezi olan Trier, 3. yüzyıldan itibaren yerleşik piskoposuyla, Reformasyon'u şiddetle reddeden halkıyla, koyu ve içten bir Katolik şehri olarak anıldı. Ne var ki şehrin 18. yüzyıl başpiskoposları –ki bunlar aynı zamanda Kutsal Roma İmparatorluğu'nun dünyevi prensleri olarak görülen Elektörlerdi– başkentlerini Ren Nehri üzerinde yer alan Koblenz'e taşımışlar ve Trier'i sönmekte olan bir üniversite ile çok sayıda manastıra bırakarak çekip gitmişlerdi. Şehir konsülünün 1788 feryadı, iktisadi manzarayı tüm berraklığıyla gözler önüne seriyordu: “Ne saray ne soyluluk, ne garnizon ne de üretim var Trier'de. Kayda değer olan sadece birkaç nitelikli insan ve üniversite; onlar da halihazırda kargaşanın içine gömülmüş durumdalar. Şimdiki şartlar altında bel bağlayabileceğimiz hiçbir geçim kaynağı yok ki ileriye kesin olarak görebilelim. Diğer yandan yoksul vatandaşların sayısı da hiç görülmemiş biçimde giderek artıyor.”²

Trier şehrindeki, şehrin bağlı olduğu Elektörlük'teki ve irili ufaklı yüzlerce devlet ile Orta Avrupa'daki birkaç büyük devleti bir arada yöneten Kutsal Roma İmparatorluğu'ndaki toplumsal ve siyasal kurumlar, 1789 Fransız Devrimi öncesi Kıta Avrupası'nda da olduğu gibi, tarihçilerin “zümre toplumu” olarak adlandırdığı bir dizge içinde organize edilmişti. Bu sosyo-politik dünyada haklar ve ayrıcalıklar, bunun yanı sıra yükümlülükler ve kısıtlamalar, bireylere değil gruplara göre belirleniyordu. Gruplara aidiyet ise doğuştan gelen bir durumdu ya da yolu dinsel bir mezhebe üyelikten geçiyordu. Farklı grupların üyeleri birbirlerinden çok farklı haklara ve ayrıcalıklara sahipti. Bunlar genellikle yasal olarak bağlayıcı tüzüklerle belirleniyordu; mesela, Katolik Trier şehrinin Katolik vatandaşlarının zanaat yapma ya da Protestan yerleşimleri tanımama hakkına sahip olmaları gibi. Katolik ruhban sınıfı ve Trier civarında oturan dindar soylu kesim, bölgenin derebeyleri olarak, topraklarını onların yargı yetkisine teslim etmiş olan köylülerden vergi toplama hakkına sahipti. Trier ve civarındaki zümre toplumu uygulamaları –Batı Avrupa'da da genel olarak geçerli olduğu üzere– Kıta'nın doğusundaki kadar acımasız ve sert değildi belki; ama çağın, yani 19. yüzyılın adalet ve eşitlik anlayışının da bir hayli gerisindeydi.

İşte bu zümre toplumunda bir özel grup vardı ki yasal konumlarını belirleyen etken, kendilerine özgü dinleriydi: Yahudiler. 18. yüzyılın Avrupalıları için Yahudiler, mensupları tüm Avrupa'ya yayılmış bir “ulus” oluşturmuşlardı. 1789 öncesi Avrupa devletleri, ulusların birer ürünü değil de kendi yö-

2 Klaus Gerteis, “Sozialgeschichte der Stadt Trier 1580-1794”, *2000 Jahre Trier*, 3: 61.

neticilerinin birer mal varlığı oldukları için, bu Yahudi “ulus”u, ulus-devletler dünyasındaki modern adaşı ile karıştırmamak gerekir. Bu grup daha ziyade, zümre toplumunu oluşturan birçok gruptan biriydi ve yerleri hak ve ayrıcalıklara göre değil, yükümlülük ve kısıtlamalar içeren tüzüklere göre belirlenmişti. Yahudiler, ikamet ayrıcalığının karşılığı olarak efendilerine vergi ve harç ödemekle yükümlü tutulmuşlar; iş seçimlerinde ise sadece ticaret ve finansal uğraşlarla kısıtlandırılmışlardı. Yahudilerin ikamet alanları ve Hıristiyanlarla ilişkileri konusunda da özel sınırlamalar bulunuyordu. Bugün Yahudilerin ayrımcılık kurbanı olduklarını söyleyebiliriz belki; fakat onlar, eşitlik idealinin olmadığı bir zümre toplumunda ayrımcı muameleye maruz kaldıkları için yakınma lüksünü dahi yaşamamışlardı.³

Trier'deki durum kesinlikle buydu. Nüfusun bir kısmını oluşturan Yahudiler, Elektör'e “himaye parası” ve yıllık “Yeni Yıl Bağışı” adı altında ödemeler yaparken, kalan kesim katedral meclisine, manastır cemaatine ya da bölgenin derebeyleri olan soylu kesime bu türlü ödemelerde bulunuyorlardı. Elektör'ün mesleki uğraşlara ilişkin özenle tasarlanmış Yahudi Nizamnamesi, Yahudilerin verdiği borçların faiz oranlarına sınırlama getiriyor ve finansal faaliyetlerini belirli kurallara bağlıyordu. Nizamnameye göre Yahudiler yıllık vergi ödemek zorundaydılar ve bu toplanan vergilerden de topluca sorumluydular. Bu, bireyden ziyade gruba dayalı zümre toplumunun tipik bir uygulamasıydı. Trier Elektörlüğü'ne tabi olan Yahudiler, çoğunlukla küçük kasabalarda ve köylerde ikamet eden ufak bir gruptu. Sığırcılıkla geçiniyorlardı ve azlık içinde hayata göğüs germeye çalışıyorlardı. Trier'in içinde yaşayan Yahudi topluluğu ise daha da küçüktü. Sayıları yaklaşık olarak yüz civarındaydı ki bu da şehir nüfusunun sadece yüzde biri demekti. Şehrin kendisi gibi Yahudi topluluğu da marjinal ve sönüktü. Frankfurt, Worms ya da Mainz gibi Batı Almanya şehirlerinde daha büyük ve daha aktif olan Yahudi grupları ile kıyaslanamazdı. Fakat buna karşılık, toptancı tüccarların ya da profesyonellerin oluşturduğu bir avuç aileden ibaret Trier Yahudisi daha varlıklı ve daha nüfuz sahibiydi.⁴

Karl Marx'ın baba tarafı işte bu Yahudi grubuna uzanıyordu. Bu nedenle Marx, genellikle Trier hahamlarının soyundan gelen biri olarak tanımlanır. Hayatına ilişkin artık yaygınlaşmış birçok bilgi gibi bu da yarı doğru, ya-

3 Eski rejim Avrupası'ndaki Yahudilere ilişkin olarak bkz. David Vital, *A People Apart: The Jews in Europe 1789-1939*, Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 1-25 ya da Jonathan Israel, *European Jewry in the Age of Mercantilism, 1550-1750*, 3. Baskı, Valentine Mitchell & Co., Londra, 1998, s. 165-66.

4 Cilli Kasper-Holtkotte, *Juden im Aufbruch. Zur Sozialgeschichte einer Minderbeit im Saar-Mosel-Raum um 1800*, Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1996. Bu kaynak, eski rejimin sonlarında ve Fransız Devrimi çağında Trier ve civarında yaşayan Yahudiler üzerine bir monografi nitindedir.

rı yanlıştır. Marx'ın baba soyu, 17. yüzyılda yaşamış bir Trier hahamı olan Aaron Lwow ile 1723'ten 1734'e kadar yine Trier'de hahamlık yapmış, oğlu Joshua Heschel'e dayanıyor. Bu silsile, 1764 ile 1788 yılları arasında Joshua Heschel'in oğlu Trier hahamı Moses Lwow ile son buluyor. Karl Marx'ın babaannesi, Moses'in kızı Chaje'dir; diğer adıyla Ewa. Kocası Mordechay ya da Marx Lewy kesinlikle Trierli değildi; Bohemya'da, bugünkü Çek Cumhuriyeti'nde yer alan Postolprti adında küçük bir kasabadandı. Marx'ın ataları aslında Yahudi "ulus"unun, Avrupa'nın eski rejim sisteminde devlet sınırları boyunca nasıl da yayılmış olduklarını ortaya seriyor. Yahudi hayatının bu yönü, Marx Lewy'nin Batı Avrupa'da XIV. Louis'nin savaşları esnasında ele geçirilmiş bir Fransa karakolu olan, Trier'e de yakın bir mesafede yer alan Saarlouis şehrindeki ilk ikametinden de anlaşılıyor. Marx Lewy, bu şehirdeki Yahudi topluluğunun hahamıydı. 1777'de oğlu, Karl'ın babası Heschel (hayatının belirli dönemlerinde Henri ya da Heinrich adlarını da kullanmıştı) burada doğmuştu.⁵

Trier Elektörlüğü, Kutsal Roma İmparatorluğu, zümre toplumu ve bu sosyal hiyerarşi içinde yer alan Yahudiler, 1790'larda ani, sert ve şiddetli biçimde bir son yaşamışlardı. 1792'de devrimci Fransa hükümeti ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında –esasen Fransa ile tüm Avrupa güçleri arasında– patlayan savaş, Trier'i ön sıraya çıkarmıştı; son yüz elli yıl boyunca da bu böyle olmuştu. 1794'ün 8 Ağustos'unda bir devrim cumhuriyeti sevdası ile savaşan Fransız orduları, şehrin tepelerine konumlanan Avusturyalıları şiddetli bir hücumla bozguna uğratmış ve Trier'e ilerlemişti. Avusturyalı müdafaaacılar geri çekilmek zorunda kalmışlar; Elektörlük yetkililerinin tümü kentin pederlerini bir başlarına bırakarak ortadan kaybolmuşlardı. Gösterişli giysiler içinde meydanda görünen pederler ise kentin anahtarlarını törensel bir atmosfer içinde Fransız generalinin kabulüne sunmuşlardı.⁶

Devrimci Fransa Cumhuriyeti bölgeyi ele geçirmek ve daha büyük bir savaş halinde stratejik bir avantaj sağlamak amacıyla, daha önce de Trier'i işgal eden Fransız askerlerinin aksine, askeri işgali, siyasi ve sosyo-ekonomik dönüşümde kullanmaya, devrimlerini silah gücü ile fethettikleri bölge-

5 Heinz Monz, *Karl Marx Grundlagen der Entwicklung zu Leben und Werk*, Nco-Verlag, Trier, 1973, s. 215-18; Marx'ın atalarının soyağacı için bkz. Manfred Schönke, *Karl und Heinrich Marx und ihre Geschwister: Lebenszeugnisse-Briefe-Dokumente*, Pahl-Rugenstein Nachfolger, Bonn, 1993, s. 6-8. Samuel Levi daha sonraki bir dönemde haham olmak için Trier'e yerleşmiştir.

6 Trier'deki yirmi yılı kaplayan Fransız işgali üzerine zengin bir yayın koleksiyonu için bkz. Elisabeth Dühr ve Christl Lehnert-Leven, ed., *Unter der Trikolore Sous le Drapeau tricolore Trier in Frankreich-Napoléon in Trier Trèves en France-Napoléon a Trèves 1794-1814*, 2 c., Stadtisches Museum Simeonstift, Trier 2004; iyi bir değerlendirme için bkz. Michael Müller, "Die Stadt Trier Unter Französischer Herrschaft (1794-1814)", *Kurt Düwell & Franz Irsigler ed., Trier in der Neuzeit, 2000 Jahre Trier*, c. 3, s. 377-98. Her iki kaynaktan da Fransız yönetimi altındaki Trier'e ilişkin başka hiçbir açık gönderme bulunmamaktadır.

lere de yaymaya kararlıydılar. Kanun adamı Michael Franz Müller'in de 25 yıl sonra hatırladığı gibi,

kilise ve devletin bünyesinde, kilise-devlet ilişkisinde, yargı idaresinde, ticaret, üretim ve zanaatta, geleneklerde ve ulusal düşünce tarzında, sanatta ve bilimde, toprağın işlenmesinde ve daha nicelerinde büyük bir kargaşa çıkmak üzereydi.⁷

Müller, Trier'deki yirmi yıllık Fransız yönetimi esnasında baş gösteren ayaklanmanın boyutunu, olduğundan eksik anlatmıştır. İşgalciler, Trier Elektörlüğü'nü feshetmiş; şehri ve Kutsal Roma İmparatorluğu dışında kalan civar bölgeyi ezip geçmiş ve bu toprakları 1797 senesinde resmi olarak Fransız Cumhuriyeti'ne ilhak etmişti. Tüzüklerle bazı gruplara ayrıcalık tanıyan, bazılarını ise kısıtlar koyan zümre toplumunun yerini, yasalar önünde tüm vatandaşları eşit kılan ve egemenliğin temeline bir monark yerine ulusun iradesini oturtan bir hükümet almıştı. Loncalar kapatılmış, iş özgürlüğü tesis edilmiş; derebeylerce toplanan harçlar kaldırılmıştı. Manastırların ve soyluların mülklerine el konulmuş ve bunlar açık arttırma ile satılmıştı. Trier ve civarında el konularak satılan 9.000 hektarlık bir alan (metrik ölçüm sistemi bir diğer devrimci adımdır) söz konusuydu ki bu, en iyi üzüm bağlarının yer aldığı bereketli tarım arazisinin % 14'ünü oluşturmaktaydı.

Her ne kadar işgalciler tarafından başlatılmış olsa da tüm bu tedbirler, Trier'de ılımlı desteğini bulmuştu. Köln, Mainz ve Koblenz gibi Rheinland'da yer alan, devrim taraftarlarının siyasi kulüpler kurduğu ve halk desteğini harekete geçirdiği o büyük şehirlerin aksine, Trier'de ithal bir devrime taraf olanlar sayıca çok azdı ve o kadar iyi örgütlenememişlerdi. Bunların büyük bir bölümünü entelektüeller, hatta önceki kamu memurları, Başpiskopos'un/Elektör'ün hizmetlileri ve reformcu Aydınlanma savunucuları oluşturuyordu. Aralarında, hocaları Kant'ın fikirlerine karşı çıktığı için Trier'deki ilahiyat okulundan ayrılan Johann Heinrich Wyttenbach da vardı. Kendisi, Aydınlanma fikirlerinin tartışıldığı, fikir alışverişlerinin yapıldığı Trier okuma kulübünün bir üyesiydi ta ki Elektör, potansiyel bir tehdit olarak gördüğü bu kulübü dağıtana kadar. Wyttenbach o büyük etkisi ile o dönemlerde henüz genç bir delikanlı olan Karl Marx'ın geleceğinde hatırı sayılır bir isim olacaktı.⁸

Fransız işgalcilerin ve yerel sempatizanlarının, Trier vatandaşlarını birer devrimci cumhuriyet vatandaşı yapma yolunda gösterdiği çabalar umulan

7 Hans-Ulrich Seifert, "Diyalektik der Abklärung - Literarische Gegenentwürfe un Deutsch-Französische Wechselbeziehungen Unter Napoleonischer Herrschaft (Unter Besonderer Berücksichtigung der Unveröffentlichten Korrespondenz Zwischen Charles de Vilers und Johann Hugo Wyttenbach)", *Dühr & Lehnert-Leven ed., Unter der Trikolore*, 1: 473.

8 Gabriele B. Clemens, "Die Notabeln der Franzosenzeit", *a.g.e.*, 1: 105-180.

sonucu vermemiştir. Devrimci gazeteler yayımlamak, ulusperverliği körükleyen festivaller düzenlemek, özgürlük ağaçları dikmek gibi bir dolu çabaya rağmen, bu yeni gidişata yönelik yeterince şevk yoktu. Devrimci Fransız ordusu fethettiği bölgelerde kaynakları ele geçirmiş ve bölgeyi bir yoksulluğa sevk etmişti. İşgalci birlik Trier'i eski rejimin tiranlığından kurtarır kurtarmaz, verilen savaşı desteklemek için şehir halkından 1,5 milyon *Livre* gibi büyük bir meblağ talep etmişti. Yerel yönetim bu meblağı sağlayamadığında da eline geçen bütün altın ve gümüşe el koymuştu; hem de insanların ayak-kabı tokalarına kadar. Yerel hükümet kendilerinden beklenen, kalan miktar için borçlanmıştı. 1823 yılının Trier'i, yani bir otuz yıl kadar sonra dahi, 56.000 Prusya *Taleri* gibi ağır bir borcun altında kıvrılmaktaydı.

Yeni devrimci rejimin aldığı bir dizi tedbirin arasında halk nezdinde daha da kötüsü, kilise yasalarına karşıtıktan kaynaklanıyordu. Zümre toplumu-na sıkı sıkıya bağlanmış Katolik bir kiliseyi reddeden devrimciler, onu yıkmaya kararlıydılar ve bir eşit vatandaşlar cumhuriyetine yaraşır olan kendi Teist dinlerini yarattılar. Katolik Kilise'yi devletten ayırdılar, mülklerini sattılar, kamusal bazda dinsel işlevlerini yasakladılar ve Trier'in çok sayıda manastırını hastaneye, koğuşa, cezaevine ya da mühimmat deposuna çevirdiler. Şehrin katedrali, Fransız ordusunun rahiplerden el koyarak aldığı şarap fıçılarına depo vazifesi görmüştü. Fakat Trier'in koyu Katolik halkı, cumhuriyetin ulusal festivallerini ve yeni dinini boykot etmiş; yasak yiyen kendi köklü ve güçlü inançlarına tutunmaktan vazgeçmemiştir.

Fransa'daki devrimci rejimi sonlandıran Napoleon Bonaparte, Trier ve Batı Almanya halklarını Fransız idaresi ile uzlaştırmayı amaçlayan önlemler almıştı. Napoleon'un savaş alanında elde ettiği zaferlerin ardından, Fransız orduları ve talepleri, Orta ve Güney Avrupa'ya da büyük ölçüde yayılmıştı. Bu durum, Trier vatandaşlarının söz konusu talepleri artık karşılamak durumunda olmadıkları anlamına geliyordu. Zira şehir, Napoleon hâkimiyeti ile birlikte sınırları içine aldığı Saar Bölgesi ana yönetim birimiyle, valilik merkeziyle ve yüksek mahkemesiyle idari fonksiyonlar kazanmış ve önemli bir statüye kavuşmuştu. Bu idari kurumlar, Trier şehir konsülünün 1780'lerin sonlarında sağlayamadığı iş ve gelir potansiyelini sağlıyordu. Napoleon kendisini imparator ilan ettikten sonra, 1804 yılında egemen olduğu coğrafyanın doğu sınırlarını gezerken her yerde, bilhassa da Trier'de, coşkuyla karşılanmıştı. Napoleon yönetiminin güçlenmesinde belki de en önemli etken, 1801'de Papa ile imzalanan Pakt'tı. Gerçi bu anlaşma Kilise'nin eski rejimde sahip olduğu ayrıcalıkları kendisine geri kazandırmamıştı. Hatta birçok kilise arazisi, el konulmuş olarak kalacaktı. İmparator'un savaşlar için finansal kaynağa ihtiyaç duyması halinde bu arazilerin hemen satışa çıkarılacağına da hiç kuşku yoktu. Fakat Trier, bir kez daha bir piskoposun, hem de se-

lefinin aksine, şehir sınırları içinde yaşayan bir piskoposun meskeni olmuştu. 1790'larda devrimci orduların görünmesiyle birlikte şehrin dışında hezeyan halinde itişip kakışan Trier'in Katolikleri, 1810 yılında yine aynı alanda en nadide kutsal emanetlerini teslim almak için toplanmıştı. Dinine sıkı sığıya bağlı onbinlerce insan kutsal ziyarette bulunuyor; Aziz John'un İncil'inde tarif edilen İsa'nın Kutsal Kefeni'nin dönüşünü kutluyor; güçlü inançlarını bütün yürekleriyle ortaya seriyordu. Kutsal Emanet o günden bugüne Trier Katedrali'nde özgün haliyle korunmaktadır. Kutsal yolculuk törenleri belirli vesilelerle günümüzde de düzenlenmekte; kutsal emanet bu törenlerde halka açık sergilenmektedir. Bu törenlerden sonuncusu 1996 yılında gerçekleştirilmiştir.⁹

Yirmi yıla yayılan devrim kargaşası ve Napoleon yönetimi, Trier'in Yahudi azınlığı için oldukça çalkantılı bir süreç yaratacaktı. Devlet ve toplum içerisinde kökten değişikliklerle son derece cazip bir konuma sahip olabilecekleri sözünü almış olan Yahudiler, gizli ve zor farkedilir bir kamu gözlemi ile birlikte aslında ciddi bir tetkike maruz kalmışlardı. Oysa devrimin Yahudilere vaat ettiği, zümre toplumunu ortadan kaldıran ve yerine, özgür ve eşit vatandaşlar rejimini yaratmış olan bir gelecekti. Bu rejimde dinsel mensubiyet siyasi olarak ayırıcı ya da dışlayıcı bir etken değildi. Saar Bölgesi'nin ilk valisi olan Joseph Bexon d'Ormechville, 1801'in sonunda, "vatandaşlar arasındaki tüm dinsel ayrılıklar kesinlikle hükümetin ilkelerine ters düşer" demişti.¹⁰ Her ne kadar pratikte, bilhassa da yerel bazda devlet görevlileri tarafından yorumlandığı şekliyle, her zaman olumlu sonuçlar vermemiş olsa da en azından kuramsal bazda iş, ikamet, Hıristiyanlarla ilişkiler ve zorunlu vergiler konusunda Yahudilere getirilen kısıtların ortadan kalkması gerekiyordu.

Siyasi aidiyetin yeniden tanımlanması ve bu tanımla birlikte oluşan yeni bir devrimci vatandaşlık kavramı, egemenliğin kaynağı olarak kabul edilen, özgür ve eşit vatandaşlar topluluğundan oluşmuş yeni devrimci ulus olgusunu da beraberinde getirmişti. Fakat böylesi bir olguda, eski rejimin zümre toplumunda farklı ve ayrı bir topluluk olarak yerini almış olan Yahudi ulusuna yer yoktu. Bu eski rejim ulusunun sonlanması Yahudiler için ne anlama geliyordu? İşte bu her zaman net değildi. Bu soru işareti, 19. yüzyılın uzunca bir kesitinde tartışmalı bir konu olarak kaldı. Trier'in Yahudileri için bu soruya ilk cevap Napoleon'dan gelmişti. Napoleon'un egemen olduğu bölgedeki Yahudiler, içinde yaşadıkları toplumun kültürel normlarına uymak zorunda kalmışlardı: Silahlı kuvvetlerde hizmet verirken yıkanarak arınma ri-

9 Eisabeth Wagner, "Die Rückführung des Heiligen Rockes nach Trier und die Heilig-Rock-Wallfahrt im Jahre 1810", *A.g.e.*, 1:419-32; Wolfgang Schieder, *Religion und Revolution. Die Trierer Wallfahrt von 1844*, SH-Verlag, Wierow, 1996.

10 Kasper-Holtkotte, *Juden im Aufbruch*, s. 200.

tüellerinden vazgeçmeleri; ata adları değil de aile adları ile anılmaları; dinsel uygulamalarını yaşadıkları bölgelerdeki Protestanlara ait kilise sistemi içinde düzenlemeleri gerekmektedir. Bunlar arasında en fazla tepki alan da Napoleon'un, 1808'de yayımlanan "utanç verici kararname"siydi. Bu kararname Yahudi iş adamlarının, yaptıkları işlerin meşruluğunu şahitlerle teyidini gösteren bir "ahlâk sertifikası" almaları gerektiğini öngörüyordu. Mesela, kendilerinden dürüst ve hilesiz biçimde borç para vermeleri bekleniyordu. Bu kararname Yahudileri, çocuklarını iyi yetiştirmek için kamçılıyordu. Hiç değilse çocukları, büyüdüklerinde tefecilik ya da simsarlık yapmak yerine, daha faydalı ve daha verimli işlerde çalışmalıydı.

Fransız ulusunu kaynaştırmak imparator için elbette kolay değildi. Ancak bu bağlamda izlenen politika çekişmelere yol açıyor; Yahudiler arasında ayrılıklar yaratıyordu. Kırsal kesimde yaşayan Yahudiler köklü dinsel uygulamalarına ve yaşam tarzlarına sadık kalarak değişimleri reddediyordu. Trier'de ise durum daha farklıydı. Napoleon'un talepleri, bilhassa Trier Yahudi topluluğunun önde gelen aileleri arasında kulağa daha hoş geliyordu. Napoleon İmparatorluğu yeni bir Yahudi konseyi sistemi yaratmıştı. Marx Levy'nin oğlu Trier hahamı Samuel Marx da (aile soyad olarak Marx adını seçmişti ve bu nedenle Karl Marx'ın baba tarafından olan önceki kuşaklar Marx adıyla bilinmezler) imparatorluğun farklı bölgelerinden gelen Yahudi temsilcilerin oluşturduğu 1806 Sanhedrin Konseyi'ne delege seçilmişti. Samuel Marx'ın önderliğinde olan Trier Konseyi, Saar Bölgesi'nde yaşayan Yahudileri, ulusun sadık vatandaşları olmaya ve silahlı kuvvetler içinde yer alarak imparatora hizmet etmeye çağırıyor; onlara, iş hayatında tefeciliğe ve kendilerini töhmet altında bırakacak işlere uzak kalmalarını salık veriyor; çocuklarını, iyi bir zanaat edinmelerini sağlayacak biçimde yetiştirmelerini öneriyordu. Samuel'e bu konuda destek veren önemli bir isim de Konsey'in sekreterliğini üstlenen kardeşi Heinrich'di.

Heinrich'e göre yaptığı iş zor ve yıpratıcıydı. Kendisi, Saar Bölgesi'nde yaşayan Yahudi nüfustan vergi toplamakla sorumluydu. Gerek konsey çalışmaları için gereken kaynak gerekse haham ağabeyinin maaşı, bu toplanan vergilerden sağlanıyordu. Ayrıca Heinrich'in, Trier Elektörlüğü'ne bağlı eski rejim Yahudilerinin Elektör'e ödeyeceği birikmiş yıllık vergi borcunu da tahsil etmesi gerekiyordu. Kırsal kesimde yaşayan, hali vakti çok da iyi olmayan, kaldı ki konseyin isteklerini hiç de yerinde bulmayan, üstelik Napoleon'un o utanç verici kararnamesini geçim kaynaklarına, yaşamlarına yapılmış bir tehdit olarak algılayan Yahudiler, ödeme yapmayı reddediyorlardı. Bu arada Paris'teki merkez konsey sürekli olarak tahsisatla ilgili bilgi ve talimat içeren ve bu konuda yetersiz kalan bölge Yahudilerine yönelik şikâyetlerden bahseden birçok bildiri dağıtıyordu. Merkez konsey bilhassa da He-

inrich'e yükleniyor; konsey görevlileri, Trier Konseyi sekreteri olan Heinrich'in yeterince Fransızca bilmediği için üzerine düşen görevi yürütemediğini, bu konuda aciz kaldığını ileri sürüyordu.¹¹

Napoleon idaresi ile Yahudi nüfus arasındaki ayrılıklar Heinrich ve konsey üyeleri için hayli zor bir durumdu. Bu zorluğa bir de Trier ve civarında yaşayan Hıristiyan kesimin olumsuz yaklaşımı eklenmişti. Konsey, 1811 kararname ile ilgili olarak valiye yakındığında, Hıristiyanlar, Yahudileri kendilerine eşit görmeye hiç de niyetli olmadıklarını göstermişlerdi: Onlar için "bir Yahudi olarak adlandırılmak, dünyanın hiçbir yerinde kesinlikle kabul edilemez" bir durumdu.¹² Büyük sorunlar yaşayan Yahudilerin koşullarında bir iyileşme vaat etmiş olan yeni rejimde Yahudi kimliğinin bu türlü tanımlanmış olması, Napoleon yönetimine muhalefetin, Yahudiler üzerinden yürütüleceği anlamına geliyordu.

1809 yılı, imparator için zor bir yıl olmuştu. Askerlerinin büyük bir bölümü İspanya'da bir gerilla savaşının içine saplanıp kalmıştı ve Avusturyalılar, bir kez daha onunla birlikte savaşa sürüklenmişlerdi. Ordu kötü durumdaydı ve bu yüzden asker toplamak için silahlanma çağrısında bulunulmuştu. Bu, halk nezdinde hiç istenmeyen bir durumdu. Kırsal kesimlerde eli silah tutanlar ayaklanırken, jandarma ve askerlerin konuşlandığı Trier'de hiçbir rahatsızlık yoktu. Ta ki 15 Ağustos'a kadar. İşte ne olduysa, o gün olmuştu: Yahudilerin, Napoleon'un doğum günü kutlaması için sinagoglarını süslemekle meşgul oldukları o gün, düşman bir kalabalık caddede toplanmış; Yahudilere saldırmış; taşlarla sinagogun pencerelerini kırıp dökmüştü. İlginç olan da tüm bunlar olup biterken, tek bir polisin dahi ortalıkta görünmemesiydi. Belli ki rejime olan düşmanlığın Yahudilere yönelmesine izin verilmişti; kimbilir, belki de buna niyetlenilmişti.¹³

Tüm bu zorlukların ve bu açık düşmanlığın, Heinrich Marx'ın 1811 yılında Trier'den ayrılmasında ne kadar etkili olduğu çok net değildir. Fakat, konumundaki düş kırıklığının ve en düşük ücretlendirilen bir ilkokul öğretmeninkine yakın miktarda aldığı –düzenli olarak ödenip ödenmediği de meçhul olan o az miktardaki– maaşının, şehri terk etmesinde büyük payı olduğu ihtimal dahilindedir. Heinrich Marx, Napoleon imparatorluğunun kuzey sınırında yer alan Osnabrück'deki Westfalia şehrine yerleşmişti. Orada mahkeme tercümanı olarak çalışmış; Roma Hukuku'nu benimsemiş olan ülkelerde, günümüzdeki kadar önem arz eden bir mesleği, noterliği hedeflemişti. Ortak Hukuk yargı sisteminde dava vekillerinin icra ettiği, kontratların ve vasiyetlerin tanzimi alanındaki işlerin büyük bir bölümünü, bu ülke-

11 Takdire değer ayrıntılar için bkz. A.g.e., s. 190-433.

12 A.g.e., s. 383.

13 A.g.e., s. 341-344, 414.

lerde noterler yapmaktaydı. Heinrich için Trier'i terk etmek, Yahudiliğe duyulan düşmanlığı da geride bırakmak demek değildi. Zira Osnabrück valiliği Heinrich'e noterlik yapabilmesi için bir önkoşul olan sürekli ikametgâh iznini vermemişti.¹⁴ Bunun üzerine Heinrich 1813'ün başında Koblenz'deki Hukuk Okulu'nda okumak amacıyla Rheinland'a geri dönmüştü. Bu okul yeni yasal sistemde yer alabilecek pratisyenler yetiştirmek üzere Fransızlar tarafından kurulmuştu. Heinrich standart müfredatı takip ettiği takdirde, onuncu ayında, yurttaşlık ve ceza prosedürleri üzerine işlenen ve medeni kanun ile ceza kanununa giriş niteliğinde verilen Roma Hukuku derslerini tamamlamış olacaktı. Bu dersleri tamamladığında ise okulun, en düşük kur tamamlama belgesi olarak sunduğu "yeterlik sertifikası"na hak kazanacaktı ki bu sertifika çok az sayıda öğrenci tarafından –çoğunlukla da belirli bir alt yapıya sahip olup, üç-dört yıl daha devam etmek istemeyen yaşlı kişilerce– alınan bir belgeydi.¹⁵

Fransız Devrimi ve bunu izleyen dönem Heinrich Marx'a, "zümre toplumu"nda sosyal ve siyasal kısıtlarla tanımlanmış o Yahudi konumundan kurtulmak için bir fırsat sunuyordu. Heinrich, artık Yahudi ulusunun bir üyesi değil, Yahudi dinine mensup bir Fransız vatandaşı olacaktı ve artık, bir tefeci ya da simsar olarak değil, 1789 öncesi Yahudilere yasaklanmış birçok işten birini, üstelik üretken bir vatandaş olarak, yasal yolla yapacaktı. Çıktığı bu yol aslında ilerlemek için hayli zordu. Yahudi arkadaşlarından çoğu, onun Yahudilik tanımını kabul etmiyor; Trierli ve Osnabrück'lü Hıristiyanlar ise onu, özgür ve eşit vatandaşlar arasına kabul etmeye henüz hazır görünmüyordu. Hukuk okuma isteği kapasitesini aşmaktaydı (Bu konuda, Berlin Üniversitesi henüz kurulmadan önce Berlin'de hukuk tahsil ettiğine ya da henüz kaydolmadığı tarihte Koblenz hukuk okuluna gittiğine dair tamamen yanlış bilgiye dayalı iddialar vardır).¹⁶

Heinrich, 1813'ün Kasım'ında hedefine ulaşmış görünüyordu. Ancak bu hedef, büyük güç savaşının çizdiği bir kader ile sönüp gitmişti. Koblenz'deki hukuk tahsili sorunsuz sürmüştü; ancak tam onuncu ayında, Yahudilere yasal çerçevede imkânlar sağlamış olan Napoleon imparatorluğu çökmüştü. İmparatorun 1812'de Rusya'yı istila etmek için kibirle aldığı karar, Büyük Ordusu'nun bozguna uğradığı 1812-1813 kışında intikam olarak karşılığı-

14 Heinz Monz, "Neue Funde zum Lebensweg von Karl Marx'Vater," *Osnabrücker Mitteilungen* 87 (1981): 59-71; Schönke, *Karl und Heinrich Marx*, s. 122-127.

15 Luitwin Mallmann, *Französische Juristenbildung im Rheinland 1794-1814. Die Rechtsschule von Koblenz*, Böhlau Verlag, Cologne 1987, s. 104-125; Schönke, *Karl und Heinrich Marx*, s. 127-131.

16 Heinrich'in hukuk tahsili yaptığına yönelik neredeyse tamamen yanlış olan ve Marx biyografilerinde sıklıkla yer alan iddialar için bkz. Kasper-Holtkotte, *Juden im Aufbruch*, s. 383 ve Schönke, *Karl und Heinrich Marx*, s. 123.

nı bulmuştu. 1813 bahar ve yaz döneminde Napoleon yeni ordular ileri sürmüş olsa da birleşik Avrupa güçleri Büyük Leipzig Muharebesi'nde imparatorun ordularını büyük bir yenilgiye uğratmış ve onları batı yönünde, Fransa sınırlarına doğru, geri çekilmeye zorlamıştı. Heinrich Marx Koblenz'deki hukuk okulunun, derslerini tamamlamış en son öğrencisiydi. Tam altı hafta sonra Prusya birliklerinin Ren Nehri'ni geçmesiyle birlikte Napoleon'un batı Almanya'daki hükmü sona ermişti.¹⁷

* * *

Napoleon'un uğradığı yenilginin ardından toplanan ve Avrupa'nın tekrar düzenlenmesini öngören 1814-15 Viyana Kongresi'yle, Trier ve Almanya'nın Ren Nehri batısında kalan kesimi, Prusya krallığına ilhak olmuştu. Prusya hâkimiyetinin ilk yılları Trierliler için hiç alışılmadık ve hiç kolay benimsemeyen yıllardı. Trierlilerin nezdinde Fransızlar, belki insafsız tahripkârlardılar; fakat hiç değilse Katolikler. Diğer yandan Prusya hanedanı ve hanedanlığın önde gelen yetkilileri ile generalleri, Protestandılar. Protestanlık ise Trier'in koyu Katolik nüfusunun kuşku ve düşmanlıkla baktığı bir dindi. İrili ufaklı bazı hadiseler Prusya idaresinin ilk otuz yılına damgasını vurmuştu. Bu hadiselerde de Katolik tebanın hassasiyetleri, Protestan krallığın yetkililerince hep hor görülmüştü.

Prusya egemenliğine duyulan düşmanlığın körüklenmesinde dinsel etkenlerin oynadığı rol yadsınamazdı. Ancak bunun bir de dinsel olmayan boyutu vardı. Prusyalılar, Napoleon döneminde zaten hayli yüksek miktarda toplanan vergileri daha da arttırmıştı. Mesela mülk vergileri ikiye katlanmıştı. Prusya krallığının doğu eyaletlerindeki büyük soylu toprak sahipleri vergiden muaf iken mülk vergisinin arttırılmış olması, hiç kuşkusuz Prusya'ya duyulan düşmanlığı daha da bilemişti. Buna ilave olarak, gıda maddelerinin şehir pazarına girişi için alınan vergi, temel gıda fiyatlarını fazlasıyla yükseltmişti. Prusya'nın finanse ettiği 1834 Alman Gümrük Birliği Zollverein'in idaresi süresince, Mosel Vadisi ile Güney Almanya'nın iklim olarak bağcılığa daha uygun olan bölgeleri arasında, şarap üretiminde güçlü bir rekabet başlamış; bunun neticesinde şarap fiyatlarında bir düşüş yaşanmıştı. Ancak fiyatların düşmesine karşın şarap vergisinde herhangi bir düşüş olmamıştı. Aslına bakılırsa Napoleon'un yenilgisi Avrupa'da uzun soluklu bir barış anlamına geliyordu. Ancak Prusyalılar, Fransızların mecburi askeri hizmet uygulamasını devam ettirmişler; hatta bu alanda daha sert bir politika izlemişlerdi. Mesela askere çağırılan kişinin para karşılığında kendi yerine başkasını göndermesine artık izin verilmiyordu.

Trier'deki Prusya idaresi yapısal olarak sömürgeciydi. Daha açık bir ifa-

17 Mallmann, *Französische Juristenbildung*, s. 122.

deyle, çekirdek eyaletlerin yer aldığı Doğu Prusya halklarının menfaatine ekonomik sömürü politikası güden bir yabancı devletin, ağır silahlanmış bir garnizonla desteklenmiş hegemonyasıydı söz konusu olan. Böylesi bir rejimin hesabı 1848 Devrimi'nde sorulacaktı: Trierliler vergi tahsildarlarını başlarından defedecek, idari yetkililere saldıracak, Trier'in Prusya'dan ayrılması konusundaki taleplerini aleni ve şiddetli bir biçimde ifade edeceklerdi. Garnizon askerleriyle yaşanacak bir dizi arbede, doruk noktasına tırmanmış bir büyük isyanla sonlanacaktı ki bu isyan ancak, tüm topraklarını isyancıların üzerine çeviren müstahkem mevki komutanının şehri havaya uçurma tehdidi ile bastırılabilirdi.¹⁸

Prusyalılar, Rheinland'ı krallıklarına dahil etmeleriyle birlikte içine gömüldükleri bazı sorunları idrak etmeye başlamışlar ve önceki Napoleon rejiminin görev başındaki yetkilileri ile şaşkıncu biçimde uzlaşmacı bir tavır içine girmişlerdi. 1790'ların devrimci cumhuriyet hükümetine sıcak bakan Johann Heinrich Wyttenbach, Napoleon devrinde uzunca bir süre Fransızların Treve Koleji olarak adlandırdıkları Trier ortaokulunun müdürlüğünü yapmış; 1815 sonrasında ise Friedrich Wilhelm *Gymnasium*'u olarak isim değiştiren bu ortaokulun yöneticisi olarak işine devam edebilmişti. Önceki Napoleon döneminin resmi görevlilerini Prusya hizmetine devretme politikası bilhassa da adli sistem içinde göze çarpıyordu.¹⁹

İzlenen bu politika Henrich Marx için bir şanstı. 1814'te Trier'e geri dönen Heinrich, yargıtay nezdinde hemen kabul görmüş ve dava vekili olarak iş başına geçmişti. Prusyalılar yargıtayı Trier'den Köln'e taşımışlar; ancak yerine de yerel bir mahkeme, bir *Landgericht* kurmuşlardı. Heinrich Marx işine bu mahkemede devam etmişti. Koblenz Hukuk Okulu'nun diğer mezunları gibi Marx da geçmiş Napoleon devri hukukunu mevcut Prusya devri gerçeklerine uydurmaya çalışıyordu. Heinrich'in, Prusya'nın yeni Rheinland Eyaleti'ndeki hukuk sisteminin temeli olan Napoleon Kanunları'nın yürürlükten kaldırılması için Prusya yetkililerine gönderdiği bildiri, onlarca yıl süren harezetli bir tartışmaya yol açmıştı. Fakat Prusya'nın Rheinland topraklarında,

18 Prusya yönetiminin ilk yıllarında ve 1848 Devrimi döneminde Trier ile ilgili olarak bkz. Elisabeth Dühr, ed., "Der Schlimmste Punkt in der Provinz": *Demokratische Revolution 1848/1849 in Trier und Umgebung*, Selbstverlag des Stadtischen Museums Simeonstift, Trier, 1998; Manfred Heimers, "Trier als Preußische Bezirkshauptstadt im Vormarz (1814-1848)", Düwell ve Irsigler, ed., *Trier in der Neuzeit*, s. 399-419 ve Jonathan Sperber, *Rheinland Radicals: The Democratic Movement and the Revolution of 1848-1849*, Princeton University Press, Princeton 1991, s. 154, 181-183.

19 Clemens, "Die Notablen der Franzosenzeit", Dühr and Lehnert, ed., *Unter der Trikolore*, 1: 106, 178-179; Monz, *Karl Marx*, s. 160-168; Karl-Georg Faber, "Verwaltungs und Justizbeamte aus dem Linken Rheinufer Während der Französischen Herrschaft", Max Braubach, ed., *Aus Geschichte und Landeskunde: Forschungen und Darstellungen Franz Steinbach zum 65. Geburtstag*, L. Röhrscheid Verlag, Bonn, 1960, s. 350-388.

1900 yılında Alman Medeni Hukuk'u devreye girene kadar Napoleon Medeni Hukuk'u esas alınmıştı.²⁰

Heinrich Marx'ın gerçekleştirmek istediği planlarının önüne bir engel olarak dikilen tek bir gerçek vardı: Dini. Prusya devletinin kendi yönetimine tabi olan Yahudilerin durumunda iyileştirme yapmak için aldığı tedbirler, Heinrich'in dinini ironik biçimde bir sorun olarak önüne çıkarmıştı. 1812'de Prusya Şansölyesi reformcu Hardenberg Prensi, Prusya Krallığı'nın Yahudileri için bir Özgürleştirme Fermanı yayımlamıştı. Söz konusu ferman Yahudilere ikamet ve iş özgürlüğü ile silahlı kuvvetlerde yer alma hakkı tanırken, kamu görevlileri olup olamayacakları sorusunu da gündeme taşımış ve Prusya devleti 1810'ların sonunda, Heinrich Marx gibi kamu görevlisi statüsünde mesleğini özel olarak icra eden dava vekilleri dahil hiçbir Yahudinin kamu hizmetinde yer alamayacağı yolunda bir karara varmıştı.²¹

Marx kendi durumu için bir istisna olabileceğini ümit ediyordu. Zira Rheinland'da adalet sisteminin yeniden düzenlenmesinden sorumlu Prusya devlet temsilcisi, yasal işlerde çalışan Marx ve diğer iki Yahudinin işlerine devam etmelerine izin verilmesini tavsiye etmiş; ancak durumun yeniden değerlendirilmesi yetkililerce reddedilmişti. Bunun kısmi sebebi Prusya devlet politikasının gittikçe muhafazakârlaşmasıydı. Heinrich Marx bu şartlar altında dinini değiştirme kararı almış; 1810'ların sonu ya da 1820'lerin başı gibi, çok büyük ihtimalle de 1819'un sonuna doğru Protestan olmuştu.²²

Tarihçiler bu kararla ilgili pek çok şey söyler. Bazıları bundan dolayı Karl Marx'ın, babasını ilkesiz bir hain olarak gördüğünü ve küçümsediğini; hatta bu ayıbın, Marx'ın gelecekteki radikalizmini büyük ölçüde etkilediğini öne sürerler.²³ Karl'ın evlat olarak babasına olan güçlü sadakatini gözardı ettiğimizde dahi bu muhakemeler, geçmişe, önceki çağa uzanan bir 20. yüzyıl kimlik siyaseti içermektedir. Din değiştirme, 19. yüzyılın ilk yarısında toplumsal hayatın doğrudan içinde yer alan Orta Avrupa Yahudileri için yaygın bir tercihti. Siyasi yelpazenin solunda ve merkezinde, hatta sağında dahi bunun çok sayıda örneği yaşanıyordu. Prusya muhafazakârları arasında önemli bir figür olarak beliren, hem parlamenter hem de siyasi lider olarak bilinen Bismarck'ı entelektüel alanda önemli ölçüde etkileyen, anayasacı teorisyen

20 Schönke, *Karl and Heinrich Marx*, s. 148, 153-61; Mallmann, *Französische Juristenbildung*, s. 176-178; Sperber, *Rhineland Radicals*, s. 38-39, 117-118; Jonathan Sperber, *Property and Civil Society in South-Western Germany 1820-1914*, Oxford University Press, Oxford, 2005, s. 9-10.

21 Suzanne Zittartz-Weber, *Zwischen Religion und Staat: Die Jüdischen Gemeinden in der Preussischen Rheinprovinz 1815-1871*, Klartext Verlag, Essen, 2003, s. 63-74.

22 Monz, *Karl Marx*, s. 243-245. Trier'deki Protestan papazın vaftiz kayıtlarının korunmasına yönelik bir özen göstermemiş olması sebebiyle kesin tarih bilinmiyor.

23 Bkz. Jerrold E. Siegel, *Marx's Fate: The Shape of Life*, Princeton University Press, Princeton, 1978; Yuri Slezkine, *The Jewish Century*, Princeton University Press, Princeton, 2004, s. 63, 83.

Friedrich Julius Stahl da din değiştirmiş bir Yahudi idi. Kaldı ki Trier'de 18. yūzyıl Yahudi topluluğunun önde gelen ailelerinden birçoğu da 1830'larda Hıristiyan olmayı tercih etmişti.²⁴

1819'un Ağustos ve Eylül ayları Orta Avrupa'da, çetelerin Yahudilere, Yahudi işyerlerine ve evlerine saldırıda bulunduğu *Hep Hep* isyanlarıyla bilinir. Birçok şehirde cereyan eden, fakat Würzburg, Frankfurt ve Hamburg kentlerinde daha sert geçen bu Yahudi karşıtı saldırıların kaynağında, Yahudilere, 1789 öncesinde sahip olmadıkları ayrıcalıkların tanınmasına duyulan bir tahammülsüzlük ile Yahudilerin, Hıristiyanlara ayrılmış kamu alanlarından defedilmesi gerektiğini savunan bir anlayış vardı. Bir başka deyişle isyancılar Yahudileri, zümre toplumundaki bağımlı statülerine geri döndürmeye niyetlenmişlerdi. Bu isyanlar Rheinland genelinde ufak birkaç rahatsızlıkla sınırlı kalmış ve Trier civarında hiç vuku bulmamıştı. Ancak basında ayrıntılarıyla resmedilmiş, haberlere manşet olmuş ve tartışılmıştı. Bu nedenle Heinrich Marx'ın olan bitenden habersiz olması imkânsızdı. Hayatının son on yılını zümre toplumunun kısıtlı koşullarından kurtulmak için zorlu çabalarla geçiren, işinin ve vatandaşlığının kendisine sunduğu yeni imkânlarından yararlanma mertebesine henüz erişen biri için, eski rejim koşullarına yeniden dönme ihtimali, hatta döndürülme çabası, Hıristiyan olmak için aldığı kararı hızlandırmış olmalıdır.²⁵

Heinrich Marx Yahudilięini omuzlarına yüklenebilir, hukuk işlerinden de elini eteğini çekebilirdi; her ne kadar kendisi ve yeni başlayan aile hayatı için bu, ağır ekonomik zorluklar anlamına gelse de. 19. yūzyılın ilk yarısında Almanya'da Yahudilerin özgürleştirilmesi için başlatılan davanın önde gelen avukatlarından olan Hamburg jürisi Gabriel Riesser, Heinrich Marx ile aynı dönemde yaşamış biri olarak bunu yapmıştı. Heidelberg Üniversitesi'nde hukuk öğrenimini tamamlayıp 1826'da diplomasını aldıktan sonra Riesser'in dini yüzünden mesleğini icra etmesi engellenmişti. O da kendisine başka bir iş seçmiş; *Der Jude (Yahudi)* adıyla, Orta Avrupa'daki Yahudiler için eşit haklar istemini ve gereğini kendisine misyon edinen bir dergi yayımlamaya başlamıştı. Fakat Riesser, Marx'a kıyasla çok daha zengin ve bağları çok daha güçlü bir aileden geliyordu. Dahası, mesleğini icra etmeden de geçimini sağlayabilecek imkânlara sahipti. Aynı zamanda, liberal bir yönetimin olduğu Hamburg kent-devletinde yaşıyor; dergisini oldukça katı yönetilen ve fazlasıyla sansürlenen Prusya Krallığı'nda değil, bu kent-devletinde yayımlıyordu.²⁶

24 Wilhelm Füssl, *Professor in der Politik: Friedrich Julius Stahl (1802-1861)*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1988; Kasper-Holtkotte, *Judenim Aufbruch*, s. 432.

25 Stefan Rohrbacher, *Gewalt im Biedermeier: Antijüdische Ausschreitungen im Vormarz und Revolution (1815-1848/49)*, Campus Verlag, Frankfurt ve New York, 1990, s. 94-156.

26 Uri R. Kaufmann, "Ein Jüdischer Deutscher: Der Kampf des Jungen Gabriel Riesser für die Gleichberechtigung der Juden 1830-1848", *Aschkenas: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Juden* 13 (2003): 211-236.

Heinrich Marx'ın din değiştirmesine dair daha ilginç bir soru ortaya atılabilir pekâlâ. Heinrich Hıristiyan olurken neden Katolikliği değil de Protestanliği tercih etmişti? Heinrich'in erkek kardeşi Cerf (ya da Hirsch) başta olmak üzere, Trier'in bir dönem din değiştirmiş belli başlı Yahudi ailelerinin neredeyse tümü, Katolikliği seçmişti.²⁷ Aslına bakılırsa koyu Katolik Trier'de Yahudilikten Protestanliğa geçiş, bir azınlık modelinden bir diğer azınlık modeline geçiş demekti.

Bu sorunun cevabı bizi Heinrich Marx'ın dünya görüşünün tam odağına götürüyor ki bu, oğlunun bakış açısını da şekillendiren bir dünya görüşüdür. Fransız Devrimi'nin ilkelerini Napoleon ilkeleri üzerinden benimsemiş birinden de beklenebileceği gibi, Heinrich koyu bir Aydınlanma taraftarıydı. Karl Marx'ın en küçük kız kardeşi Eleanor babasının ölümünden sonra, Heinrich'in delikanlı Karl Marx'a yüksek sesle Voltaire okuduğunu anlatmıştı. Bu ikinci ağızdan aktarılan anı yoruma açıktır elbette. Fakat, Heinrich'in bir üniversite öğrencisi olan oğlu Karl'a yazdığı mektubunda, gerçek bir Aydınlanma üçlüşü oluşturan Leibnitz, Locke ve Newton'un Teist inançlarını öven bir üslup kullanıyor olması bu bağlamda dikkat çekicidir. Heinrich Marx öldükten sonra bir noter onun şahsi kütüphanesini titizlikle envanterlemişti. Liste çoğunlukla Hukuk kitaplarını içeriyordu. Aralarında yer alan bir kitap vardı ki o da Thomas Paine'nin *İnsan Hakları*'ydi.²⁸

19. yüzyılın başlarında Almanya'daki Protestanlık, Aydınlanma fikirlerini ve rasyonalizmi destekleyen biri için din tercihi olacaktı. Bırakın sıradan rahipleri ya da laik olanları, hiçbir Protestan teolog Aydınlanmayı desteklememişti. Hatta yüzyılın başında güçlü bir karşı eğilim söz konusuydu: "Uyanış." O çağ insanı tarafından "sofuluk" olarak tanımlanan bu eğilim yeniden doğan bir Hıristiyanlığın Orta Avrupa versiyonuydu. Fakat, orta sınıf Protestan aydınlar arasında, rasyonalizm ve Aydınlanma amprizmini, vahye dayalı dinin öğretileri ile bağdaştırma arzusu bir hayli yaygındı. Diğer yandan Trier'in Prusya idaresindeki ilk Piskoposu Joseph von Hommer gibi Aydınlanma yanlısı Katolikler de hiç yok değildi. Ne var ki Aydınlanma rasyonalizmine karşı olanlar, Katolik Kilisesi'nde güç ve nüfuz topluyorlardı. Heinrich Marx 1810'da, Trier'deki ilk halk gösterilerinden biri olan Kutsal Kefen ziyaretinde, buna doğrudan tanık olmuştu. Bunun tekrarı, 1844 yılında Almanya'nın rasyonalist ve Aydınlanma yanlısı entelektüelleri arasında öfke dolu kitlesel bir tepki doğuracaktı.²⁹

27 Kasper-Holtkotte, *Juden im Aufbruch*, s. 432; Schönke, *Karl und Heinrich Marx*, s. 429-469.

28 Schönke, *Karl und Heinrich Marx*, s. 294-296, 342; MEGA, 3/1:290-291. Heinrich'in özel kütüphanesinde Yahudi geçmişine ilişkin tek iz, aksi ispatlanmadığı sürece "İbranice kitap"tır.

29 Lucian Hölscher, *Geschichte der Protestantischen Frömmigkeit in Deutschland*, C. H. Beck, München, 2005, s. 215-218; Christoph Weber, *Aufklärung und Orthodoxie am Mittelrhein: 1820-1850*, Ferdinand Schöningh Verlag, München, 1973; Wolfgang Schieder, *Religion und Revolution*.

Protestanlık ile Aydınlanma arasındaki ilişki Heinrich Marx'ın din değiştirmeden önceki düşüncelerinde de kendisini açıkça belli ediyordu. Heinrich, 1815'te Rheinland'ın yeni Prusya yetkililerine bir bildiri göndermiş; bu bildiri ile onları, Napoleon'un Yahudi karşıtı olan o utanç verici nizamnamesini yasaklamaya çağırıyordu. Bu metinde, Hristiyanlığın ılımlı doğasının fanatizmle karartıldığından; İncil'in o saf etik değerlerinin ise cahil rahiplerce kirletildiğinden bahsediyordu.³⁰ Bu metindeki duygu ve bu duygunun, "fanatizm," "İncil'in o saf etik değerleri" "cahil rahipler" gibi ifade biçimleriyle dışavurumu –ki bunlar, Katolikliğe yönelik Protestan eleştirileri Aydınlanma terminolojisi ile tekrar yorumlayan Aydınlanma yanlısı bir liberale işaret eden ifadelerdir– Heinrich Marx'ın tercih ettiği Hristiyanlığa, Teizme hiç de uzak değildi.

Trier Protestanları, yeni din değiştirmiş olan Heinrich Marx'ı karşılamaya hazırды. Çoğunluğu Aydınlanma yanlısı olan ve muhalif bir Katolik Rheinland'ı idare eden Prusyalı Protestan yetkililer, Trier piskoposu gibi Aydınlanmacı Katolikleri ya da Heinrich Marx gibi Napoleon döneminden kalma bir gönüllülükle Yahudiliğinden vazgeçenleri, kendi saflarına çekmeye ihtiyaç duyuyorlardı. Bunu başarabilmek için Aydınlanma yanlısı rasyonalist düşünce ile –yani Protestan Kilisesi ile– Prusya devleti arasındaki bağların korunması gerekecekti. Ne var ki daha Heinrich Marx yaşarken bu bağ gittikçe gerilecek; oğlunun çağında ve yaşamında ise tamamen kopup gidecekti.

* * *

Heinrich Marx'ın dava vekili olarak işini yapabilmesi için bir ön şart olarak 1814 yılında bir adım atması gerekmişti ve evlenmişti. Heinrich'ten on bir yaş küçük olan gelin Henriette Presburg, Hollanda'nın Nijmegen şehrindeydi. İsminden de anlaşılacağı üzere, aslen Macaristan Yahudilerinden olan bir aileden (Pressburg şehrinde, bugünkü Slovakya'nın başkenti Bratislava Yahudilerinden) geliyordu. Aile 18. yüzyılda Hollanda'ya yerleşmiş ve bu bölgede ticari girişimcilikleriyle oldukça başarı kaydetmişti. Henriette'in küçük kız kardeşi Sophie, işadamı Lion Philips ile evliydi. Daha sonraki yıllarda kocası ölen baldızının mali işlerini yürüten Lion, yetişkin Karl Marx'ın da bir arkadaşı ve sırdaşı olmuştu. Sophie ve Lion'un torunları, ailenin adını taşıyan 'çok uluslu elektrik ekipman ve elektroniğin' kurucularıydı.³¹

Heinrich ve Henriette'in nasıl karşılaştıkları tam olarak bilinmiyor. Ancak bu tanışma büyük ihtimalle Heinrich'in, ilk kocası Samuel Levi öldükten

30 Schönke, *Karl und Heinrich Marx*, s. 142.

31 Jan Gielkens, *Karl Marx und Seine Niederländischen Verwandten*, Karl Marx-Haus, Trier, 1999, s. 32-63. Birçok biyografi yazarının iddiasının aksine Henriette Presburg'un babası haham değildi.

beş yıl sonra Amsterdam'daki Alman dili cemaatinin hahamı Moses Löwentamm ile evlenen annesi Ewa aracılığı ile olmuştu. Bu durumda Heinrich ve Henriette ısmarlama bir evlilik yapmıştı ki bu tür evlilikler 20. yüzyılın başlarında Orta Avrupa'daki Yahudi orta sınıf içinde yaygın bir uygulamaydı.³²

Henriette evlenirken, Heinrich'in Trier'deki avukatlığı için gereken kaynağı da beraberinde getirmişti: 8.100 Gulden ya da 4.500 Prusya Taleri içeren oldukça kıymetli bir çeyizle gelin gelmişti. Bir işçinin ya da yoksul bir zanaatkarın bir yılda 100 taler kazandığı hesaba katılırsa bu gerçekten yüklü bir miktardı. Onlarca yıl sonra Heinrich öldüğünde mevcut olan altmış sekiz yatak çarşafı, altmış dokuz işlemeli masa örtüsü, iki yüz peçete ve yüz on sekiz havlunun içinde yer aldığı ev eşyaları da bu paranın yanı sıra çeyizin önemli birer parçalarıydı. Heinrich ancak gelinin mal varlığı ile evini kurabilecek, ancak onun katkısıyla mesleğini icra edebilecekti. Bu, 19. yüzyılın Alman orta sınıfı için çok olağan bir durumdu. Kendi özel hayatında böylesi bir yaklaşımı reddederek kendisi, karısı ve ailesi için maddi açıdan son derece emniyetsiz bir yolda ilerleyecek olan kişi esasen Karl Marx'dı.³³

Henriette Marx, kızlık soyadı ile Presburg, tarihçilerin ve biyografi yazarlarının çalışmalarında fazla ele alınmamıştır. Yazarlar, tam bir babasının oğlu olan Karl Marx'ın kendisinden feyz almışlardır. Ölümünden yıllarca sonra Karl Marx'ın kızı Eleanor, babasının, dedesi Heinrich'in hatıralarına güçlü bir sadakatle bağlı olduğunu ve sürekli ondan bahsettiğini anlatmıştı. Mesele Karl, babasının eski bir fotoğrafını yanından hiç eksik etmemişti. Öyle ki ailesi onu bu fotoğrafla birlikte defnetmişti.³⁴ Diğer yandan annesinin fotoğrafını üzerinde taşıdığından hiç söz edilmiyordu. Hatta aksine, Karl annesiyle hiç iyi geçinemiyordu. Onu, entelektüel konulara uzak buluyor ve cahilliğinden yakınıyordu. Ayrıca kendi payına düşen mirası yüzünden onunla sürekli bir çatışma içindeydi. Annesinin ölüm haberi karşısında verdiği duygusal tepki, kimbilir, belki de bu nedenle çok az olmuştu.

Marx'ın annesi genellikle, iyi ve düzgün Almanca konuşup yazamayan cahil bir kadın olarak tanımlanır. Öyle ki bu tanımlara göre Henriette Marx, kendisini bütünüyle evine adanmış, aile fertlerinin sağlığını kendisine kuruntulu yapmış, "sade ve hatta ilkel", "tamamen ailesi için yaşayan Hollandalı ev kadınlarından biri", hatta "Yahudi Almancasıyla bir *Mama*"dır.³⁵ Mev-

32 Monz, *Karl Marx*, s. 229-230; Schönke, *Karl und Heinrich Marx*, s. 4-5; Marian Kaplan, *The Making of the Jewish Middle Class: Women, Family and Identity in Imperial Germany*, Oxford University Press, New York, 1991, s. 85-99.

33 Schönke, *Karl und Heinrich Marx*, s. 291, 300. Çeyiz ve evlilikteki rolü üzerine bkz. Sperber, *Property and Civil Society*, s. 21-31; Kaplan, *Making of the Jewish Middle Class*, s. 93-98.

34 Schönke, *Karl und Heinrich Marx*, s. 358.

35 Bu ve benzeri alıntılar için bkz. Gielkens, *Karl Marx und Seine Niederlandischen Verwandten*, s. 33-34.

cut olan mektupları, Henriette'nin bozuk Almancasını yeterince ortaya seriyor; fakat ana dilinin Flemenkçe olduğu ve Almancayı yirmi altı yaşında evlendikten sonra öğrenmeye başladığı göz önüne alırsa, dildeki yetersizliğine şaşmamak gerek. Yabancı bir dilde yazma çabaları bu alandaki yetersizliği kadar, bilhassa o dönemde yaşamış bir kadın için, okur-yazarlıkta ortalamanın üzerinde olduğunu da gösteriyor. Aile fertlerinin sağlığına dair kaygısı ki bu, üniversitede iken Karl'a yazdığı mektupların ana fikridir, bir anne olması itibarıyla anlaşılabilir bir durumdur; üstelik söz konusu olan, kocasını ve çocuklarından dördünü tüberkülozdan yitirmiş bir kadın ise.³⁶ Eğer Henriette eviyle, o bütün yatak çarşafı, masa örtüleri ve peçeteleriyle meşgul olduysa ve eğer Karl'ın kendi payına düşen mirası konusunda ona ısrarla karşı çıktıysa, bunun ardında, evliliğinin ve ailesine sadakatinin bir simgesi olan çeyizini muhafaza etmek istemesi yatıyordu.

Henriette Marx bir sosyal dönüşümün, zümre toplumdaki Yahudi ulusundan 19. yüzyılın dünya ulus-devletlerine doğru seyreden bir dönüşümün orta yerine saplanıp kalmış bir kişiydi. 1789 öncesinde Avrupa devletleri boyunca yayılmış olan Yahudiler, bu dönüşüm sürecinde vatandaşlığa taliptiler. Heinrich Marx'ın babası Marx Lewy, Saarlouis ve Trier'de haham olmak için Bohemia'dan onca yol katetmişti ve bunun bir ayrıcalık olduğunu anlayabilecek kimsesi de yoktu. Fakat sonra, Yahudiler kamusal alanda ve kendi sosyal yaşamlarında geniş ölçüde kısıtlanmışlardı. Heinrich Marx bir Alman devleti olan Prusya'da kendisi için bir kariyer istemiş ve bir sosyal yaşam beklemişti. Hollandalı karısı ise, o büyüleyici çeyizine rağmen, öylesi sosyal bir dünyanın içinde yer alamamıştı. Prusya devletinin tutumu Heinrich'e Hristiyan olmaktan başka bir şans bırakmadığında, Henriette'in evine bağlılığı ile fazlasıyla evine odaklı dindar Yahudi kadın tiplemesi, bu yeni şartlara pek uymuyordu. Henriette'in din değiştirmeye gönülsüz olduğu ortadaydı ve çocuklarının da din değiştirmesini kabullenmiyordu. Karl Marx 1824 yılında, babasından beş yıl sonra vaftiz edilmişti. Bundan bir yıl sonra da Henriette'in kendisi, vaftize boyun eğmişti.³⁷

Sosyal uyumun, dinsel gerilimin ya da aralarındaki romantizmin derecesi her ne olursa olsun, Heinrich ve Henriette Marx'ın evlilikleri oldukça verimli olmuştu. İlk oğulları Mauritz David 1815 Ekim'inin sonlarında, anne ve babasının düğününden bir yılı aşkın bir süre sonra dünyaya gelmiş; üç buçuk yıl sonra da ölmüştü. David Heinrich ve Henriette'in daha ergen bile olamadan ölen tek çocuklarıydı. Bu, bir dönemin etkisi büyük semeresiydi ve babasından çok daha olumsuz şartlarda bir aile kuran Karl Marx için göğüs gerilemeyecek bir durumdu. 1816 Kasım'ında Heinrich ve Henriette'in

36 MEGA 3/1: 292, 294-295; Monz, *Karl Marx*, s. 230-238.

37 Schönke, *Karl und Heinrich Marx*, 188; Kaplan, *Making of the Jewish Middle Class*, s. 64-81.

kızı Sophia doğmuştu; 1818 yılının Mayıs ayında da oğulları Karl. Çift, 1819 Ağustos'unda oğulları Hermann'ı, 1820 Ekim'inde de kızları Henriette'i kucaklarına almışlardı. Louis, Kasım 1921'de; Emilie, Ekim 1922'de, Caroline, Haziran 1824'te doğmuştu. Son çocukları Eduard ise 1826 yılının Nisan ayında, Henriette Marx'ın otuz sekizinci yaş gününe birkaç ay kala dünyaya gelmişti. Marx'ların on bir yıldan daha kısa bir süre içinde tam dokuz çocuğu olmuştu. Henriette'nin sıkça doğurması, doğum kontrol uygulamasının o dönemlerde Orta Avrupa genelinde bilinmiyor olduğunu düşündürüyor. Bu bağlamda bir başka ihtimal de Henriette'in, çocuklarını emzirme döneminde doğurganlığını yitirmiş olacağı kaygısıyla çocuklarını beslemek için sütanne tutmuş olduğudur.³⁸

Heinrich, gençliğinde yaşadığı uzun ve zorlu bir dönemin ardından orta yaşlarında yakaladığı bir başarıyla, avukatlıkta ilerleme kaydetmiş; geniş ve hızlı büyüyen ailesini geçindirebilir seviyeye gelmişti. 1829 yılında *Advokat-Anwalt* olarak atanması kendisine özel davalarda vekillik yapma imkânı sağlamıştı. Bu, girdiği ceza davalarına kıyasla daha kazançlı bir işti. Heinrich'in müvekkilleri çoğunlukla Trier belediyesi ve civar köylerde yaşayan köylülerdi. Ailenin mali durumu hiç kuşku yok ki işindeki başarısını yansıtıyordu. 1831'deki kolera salgınına karşı alınacak önlemlere bir fon oluşturulması için şehrin mülk sahibi vatandaşlarından toplanan özel vergi, Heinrich'in yıllık gelirinini 1.500 Taler olduğunu göstermektedir (Heinrich Marx, fazla vergilendirmeden dolayı kenti dava eden bir Trier zengininin avukatlığını yapıyordu). Bu da kendisinin, Trier'in en zengin tüccarları, bankerleri ve toprak ağaları ile aynı kefedede olmasa da şehrin en varlıklı aileleri arasında ilk yüzde 5'in içinde olduğunun göstergesiydi. Heinrich, karısının çeyizinden gelen ve sonrasında miras yoluyla daha da büyüyen aile servetini, farklı mülkiyet yatırımlarıyla değerlendirmişti. Trier'de bir evi, şehre nazır üzüm bağları, Trierli iş adamları ile civar köylülere verdiği krediler ve elinde değeri 540 Taler olan, yüzde beş oranında Rus Devlet tahvil-leri bulunuyordu.³⁹

Aile, varlığın yanı sıra saygınlığın da keyfini sürüyordu. Heinrich Marx, 1831 yılında Prusya devleti tarafından *Justizrat* unvanına layık görülmüştü: Bu, saygın dava vekilleri hakkında titizlikle yürütülen bir tetkik sürecinin ardından, otoritelerce bir ödül olarak verilen ve son derece saygın görülen yarıtay üyeliği idi. Heinrich aynı zamanda Trier'in seçkin sosyal kulübü Casi-

38 Monz, *Karl Marx*, s. 230-238; Sütanne ile ilgili olarak bkz. Kaplan, *The Making of the Jewish Middle Class*, s. 48-49.

39 Monz, *Karl Marx*, s. 255-258; Schönke, *Karl und Heinrich Marx*, s. 166, 170, 175, 180, 188-191, 201, 209, 217-219, 221-224, 297; Jürgenn Herres, "Cholera, Armut und Eine 'Zwangsteuer' 1830/32: Zur Sozialgeschichte Triers im Vormarz", *Kurtrierisches Jahrbuch* 39 (1990): 161-203.

no'nun da bir üyesiydi. Heinrich Marx'ın Trier toplumundaki konumu ile ilgili olarak Karl Marx'ın kız kardeşi Louise'e kulak verebilir; bu konuda kendisine güvenebiliriz. Güney Afrika Cape Town'da, Protestan edebiyatına hizmeten yayınevi kurmuş olan bir Hollandalı ile evli olan, komünist lider sıfatıyla bir erkek kardeşe sahip olmaktan da fazlasıyla utanç duyan Louise, ailesinin mazisini anlatırken herkese, "Trier'in saygın ve çok sevilen bir avukatının kızı" olduğunu gururla vurguluyordu.⁴⁰

Zengin, ama gittikçe kalabalıklaşan bir ailenin içinde delikanlı Karl Marx'ın konumuna dair çok fazla şey bilmiyoruz. İhtimal ki annesinin ardı sıra gelen gebelikleri, Karl Marx'ın onunla güçlü bir duygu bağı kurmasını zorlaştırmış; sonraki senelerde birbirlerine yabancılaşmalarına da zemin hazırlamıştı. Gerçi Heinrich Marx'ın ölümünden sonra miras üzerine çıkan çatışmalar, bunun için yeterli bir sebep olacaktı. Marx'ın ölümünden sonra kızı Eleanor'un anlattıklarına göre, halaları Karl'dan bahsederken onu hep, küçük yaşlarda bile etrafında dönen kızkardeşlerine sürekli emirler yağdıran "korkunç bir tiran" olarak tanımlamışlardı.⁴¹ Eleanor'un kastettiği, erkek kardeşinin komünist yaşamını onaylamayan o Louis Hala olmalı. Karl'a yönelik söz konusu iddiayı bu ve birkaç sebepten dolayı şüpheyle karşılayabiliriz. Büyük ihtimalle Karl ilkokula gitmemiş, evde özel dersler almıştı. En azından yazmayı Trierli kitapçı Eduard Montigny'den öğrenmişti.⁴²

Delikanlı Karl Marx Trier *Gymnasium*'una başladığı 1830 yılında, her türlü ışıkla gerçek anlamda aydınlanmaya başlamıştı. 19. yüzyılın başından günümüze dek Almanya'da en değerli eğitim kurumu olarak görülen bu üniversiteye hazırlık okulu, başlangıç evresinde klasiklere, eski Yunan ve Latin edebiyatına ağırlık vermesiyle bilinirdi. Eğitim müfredatının büyük bir bölümü Yunanca ve Latince derslerinden oluşuyordu.⁴³ Genç öğrencilere (bilhassa 20. yüzyılın başına kadar genç erkeklere) hitap eden bu program, Almanya'nın duyarlı entelektüel kuşakları arasında yıllarca bir şikâyet konusu olmuştu. Bilgiç ve otoriter öğretmenlerin idare ettiği, kariyer düşkünü, ama kuş beyinli öğrencilerin doldurduğu sınıflarda, hiçbir manası olmayan metinlerin insanı bıktırarak derecede ezberletilmesi ve buna harcanan zaman şikâyet konusuydu. Drama yazarı ve tiyatro eleştirmeni olan Alfred Kerr'in yorumu, bu yakınlma üzerine dolaylı ve dolaysız yazılmış onlarca şikâyetin

40 Önceki dipnotta gösterilen kaynaklar ve ayrıca bkz. Gielkens, *Karl Marx und seine niederländischen Verwandten*, s. 105; Hans-Joachim Henning, *Das westdeutsche Bürgertum in der Epoche der Hochindustrialisierung 1860-1914*, Franz Steinver Verlag, Wiesbaden, 1972, s. 51-52, 470-472.

41 Wheen, *Karl Marx*, s. 8.

42 Monz, *Karl Marx*, s. 297; MEGA 3/2: 471.

43 Karl-Ernst Jeismann, *Das Preussische Gymnasium in Staat und Gesellschaft*, 2. Baskı, 2 c., Klett-Cotta, Stuttgart, 1996.

kısa bir özetiydi: “Üç şey –öğretmenlerle ilişki, öğrenciler arasındaki ilişki, tuvaletlerdeki koku– tek kelime ile ifade edilebilir: Berbat.”⁴⁴

Marx'ın o tarihlerde binanın dışında yer alan tuvaletler hakkında ne düşündüğünü bilmek mümkün değil elbette. Fakat yaşamı boyunca kaleme aldığı tüm yazıların, Yunanca ve Latince ifadelerle ve klasiklere yaptığı göndermelerle dolu olması, okul deneyiminin, o döneme ilişkin yapılan eleştirilere nazaran daha olumlu olduğunu düşündürüyor. Marx'ın eski Yunan ve Latin edebiyatına hayranlığı ve onların modern etkilerine dair anlayışı, toplumsal hayatında olduğu kadar özel hayatında da kendisini göstermişti. 1861 yılının Şubat'ı Marx için çok zorlu bir yıldır. Kazancı tehlikeye düşmüştü. Çünkü *New York Tribune*'de yazan bir Avrupalı için o dönemde hayli kazançlı görünen işini kaybetmiş; dahası, çiçek hastalığına yakalanan karısını son yolculuğuna uğurlamış ve aile hayatı bu nedenle yaşadığı sarsıntıdan henüz kurtulamamıştı. Ayrıca siyasi geleceği de belirsizdi. Almanya'ya mı dönmeliydi, yoksa orada kalarak siyasi polemiklerini sürdürmeli mi ya da Londra'da sürgün olarak devam mı etmeli, karar verememişti. Kişisel stresle geçen bu zorlu dönemde, Appian'ın Roma'daki sivil savaşlar üzerine yazdığı kitabını Yunanca asıllarından okuyarak rahatlıyor; antik Roma'nın karakterleri ile içinde yaşadığı dönemin Avrupalı karakterleri arasında karşılaştırmalar yapıyordu. Marx'ın öğretim tarzı da oldukça etkiliydi. Öğretirken her bir zerreyi genel içerik kadar etkili kılabilirdi. Almanya'daki Sosyal Demokrat Parti'nin kurucularından biri ve aynı zamanda Marx'ın sıkı bir siyasi müttefiği ve arkadaşı olan Wilhelm Liebknecht, 1850 senesinde Marx'ın Londra'daki Alman İşçi Eğitim Birliği'ne siyasal iktisat üzerine verdiği derse ilişkin hatırladıklarını şöyle dile getiriyordu:

Marx, anlatırken belirli bir metot izliyordu. Ortaya mümkün olduğunca kısa bir tez atıyordu ve onu, daha uzun bir anlatımla açıklıyordu. Dersinde işçilerin anlayamayacağı ifadeleri kullanmamaya çok büyük özen göstermişti. Sonra, dinleyenlerden kendisine soru sormalarını istemişti. Eğer sormuyorlarsa, işte o zaman onları sınamaya başlıyordu ve bunu, hiçbir fikir ayrılığına düşmeden, hiçbir yanlış anlamaya mahal vermeden öyle bir pedagojik yetenekle yapıyordu ki...⁴⁵

Burada, Marx'ın *Gymnasium*'da gördüğü öğretim tarzından faydalandığını görmek çok zor olmasa gerek.

44 James C. Albisetti, *Secondary School Reform in Imperial Germany*, Princeton University Press, Princeton, 1983, s. 47.

45 Wilhelm Liebknecht, *Karl Marx zum Gedächtnis. Ein Lebensabriß und Erinnerungen*, Wörlein & Co., Nuremberg, 1896, s. 38; *MEGA* 3/11: 380.

Marx'ın keyifle sürdürdüğü bu ikinci öğrenime aslında nüfusun küçük bir kesimi devam ediyordu. 1835'te mezun olan öğrenci sayısı otuz iki idi ki bunlar ya Trier'den ya da civar kasaba ve köylerden gelen öğrencilerdi. Sınıf arkadaşları büyük ölçüde dinlerine göre iki gruba bölünmüştü. Katoliklerin çoğu alışıldığı üzere Trier İlahiyat Semineri'ne devam etmeye ve birer rahip olmaya niyetliydiler. Bunlar mütevazı bir altyapıdan geliyorlardı. Sınıfın yedi Protestan öğrencisi ise aksine devlet memuru, profesyonel ya da ordu mensubu olanların çocuklarıydı ve bu çocuklar, hukuk, tıp ya da kamu yönetimi gibi alanlarda üniversite okumaya yönelmişlerdi. Marx kırk yıl sonra sınıftaki Katolik öğrencileri bir grup "köylü ahmak" olarak hatırlayacaktı. Bu belki de daha varlıklı ve daha eğitilmiş ailelerden gelen Protestan sınıf arkadaşlarının kanaatini yansıtıyordu. Marx'ın kendisine gelince, o, Almanca ve Latince derslerinden yüksek notlarla geçen; fakat matematikte bir hayli zayıf olan; iyi, fakat çok da iyi olmayan vasat bir öğrenciydi.

Marx, Latince ve Yunancadan sonra üçüncü bir yabancı dil olarak İbrani'ceyi değil, Fransızca'yı seçmişti. Bu tercih babası Heinrich Marx'ın arzusu- nu yansıtıyordu. Heinrich'e göre oğlu ilahiyat alanında değil, hukuk alanında bir kariyer yapmak için hazırlanmalıydı. Hevesli bir Protestan papaz, Es- ki Ahit'in dilini öğrenebilirdi; ama Rheinland'da çalışmak durumunda olan bir avukatın, yürürlükte olan hukuk sisteminin temelini oluşturan, Heinrich'in de savunucusu olduğu Napoleon Kanunları'nın dilini bilmesi gerekirdi. Her ne kadar Karl'ın planları babasının arzusundan oldukça farklı yönle- re doğru sapmalar gösterecek olsa da, gerek Fransızcadaki yeteneği gerekse Fransız kültürü ve tarihi alanındaki bilgisi ki her ikisi de Paris ve Brüksel'de geçirdiği o uzun yıllarda daha da ilerleyecekti, kendi entelektüel dünyasında birer demirbaş rolü üstlenecekti.⁴⁶

Marx'ın öğrenim sürecinin daha siyasi olan bir başka boyutu da vardı. *Gymnasium*'un müdürü Johann Heinrich Wyttenbach, 1790'lardaki –dev- rimci Fransız işgalcileri ile yakinen çalıştığı dönemlerdeki– o gençliğe özgü radikal coşkudan artık bahsetmez olmuştu (Napoleon yönetimi onun için iç karartıcı bir deneyimdi). Ne var ki Prusyalı yetkililer onun siyasi sempatisin- de temelli bir değişim olmadığına ve genç öğretmenleri yola getirmek için art- tık isteksiz olduğuna inanmışlardı. Bu öğretmenlerden oluşan bir grup, Or- ta Avrupa'daki farklı krallıkların tek bir Alman ulus-devleti çatısı altında birleşmesi, Prusya krallığında bir anayasa çıkarılması, hatta demokratik bir cumhuriyet hükümetinin kurulması gibi alt üst edici hedefler peşinde koş-muşlar ya da özgür düşünceden yana tavır almışlardı; tıpkı jeolojik bulgu- larla kutsal öğretiler arasındaki farkı konu ettiği için suçlanan fen öğretmeni gibi. Yetkililer, öğretmenlerin bu yıkıcı fikirlerini öğrencilerine de aşıladık-

46 Monz, *Karl Marx*, s. 297-316.

larını düşünüyordular. Bu düşünceleri aslında bütünüyle dayanaksız değildi. Zira bir grup *Gymnasium* mezunu, solcu olmuştu. Aralarında radikal fikir ve eylemlerinden dolayı bir kaleye hapsedilen, müdürün oğlu Friedrich Anton Wyttenbach da vardı. Siyasi kuşkuları üzerine çeken öğretmenlerden birinin oğlu olan Ludwig Simon ise Prusya yönetiminin azılı muhaliflerindendi ve 1848 Devrimi sırasında, Alman Ulusal Meclisi'nin aşırı sol kanattan önemli bir üyesi olarak Trier kentini temsil etmişti. Devrimin bir diğer sol kanat eylemcisi de Saarburg kasabasından Viktor Valdenaire'di.⁴⁷

Okul, henüz bir delikanlı olan Karl'ın, siyasi fikirlerin etkisine maruz kaldığı tek yer değildi. Bu bağlamda eve çok daha yakın bir başka fikir yuvası vardı. 25 Ocak 1834'te babası Heinrich, Trier Casino'da adı çıkmış bir olaya karışmıştı. Casino'da tertiplenen Kurucular gününde, akşam yemeğini takiben masa etrafına toplanan on beş kişilik bir grup, devrim şarkıları –Polonya Milli Marşı'nı, *Parisienne*'i, Prusya kralı gibi otoriter ve muhafazakâr olan Fransa kralının devrilmesiyle gelen yeni liberal rejimin, yani 1830 Devrimi'nin marşını– söylemeye başlamışlardı. *Marseillaise* tekrarlandıkça çılgınlıklar yükselmiş; masaya yumruklar inmiş; üzerlerinde, 1830'da Paris'te yaşanan Haziran barikatından kavga sahneleri bulunan mendiller havada uçmuş; taşkınlık gittikçe kontrol edilemeyen bir boyuta varmıştı. Bu sahneye tanık olan bir Prusya ordusu mensubu, grubu hükümete ihbar etmiş ve böylece büyük bir skandal kopmuştu. Bir tahkikat başlatılmış ve katılımcılardan bazıları, her ne kadar hepsi jüri önünde aklansalar da düzen bozan devrimciler olmakla suçlanmışlardı. Casino feshedilmiş ve yerini iki sosyal kulübe terketmişti. Bunlardan bir tanesinin üyelerini ordu mensupları ve hükümet görevlileri oluşturmuş; diğeri ise üyelerini, kurucular arasından (Heinrich Marx'ın da dahil olduğu), Trier'in daha varlıklı ve saygın sakinlerinden seçmişti.

Tahkikat sürecinde suçluların tümü, fazlasıyla gerilim yaratan marşlar daha söylenmeye başlamadan önce mekândan ayrıldıkları yolunda ifade vermişlerdi. Marş söyleyen şahısların da haddinden fazla şarap tükettikleri rapor edilmişti. Latin özdeyişi “in vino veritas”^{a*} uygun bir sahne olsaydı eğer, işte o ancak bu sahne olurdu. Söylenen marşlara katılanların arasında varlıklı tüccarlar, avukatlar, hekimler, bir noter ve bir de *Gymnasium* öğretmeni bulunuyordu. Hatta içlerinde birkaç alt düzey devlet memuru da vardı. Bu kişiler, mutsuz bir Katolik alt sınıfı yöneten Prusyalı yetkililerin, batı Almanya'da kurdukları sömürgeci rejimlerde birlikte çalışmak için güven duydukları insanlardı. Tabii oldukları kısıtlamaların hafifletildiği dönemlerde dahi Prusya yanlıları tarafından hakir görülmüşlerdi. Tüm bu olan biten, o vakit-

47 A.g.e., s. 160-178.

(*) “Hakikat şarapta gizlidir” – ç.n.

ler on beş yaşında olan ve bu olayı yankıları ile birlikte gerek babasının gerekse Prusya hükümetinin penceresinden ileriki yıllarda anlayacak olan Karl Marx için, bir esin kaynağı olmuştu. Protestan, iyi Prusyalı, insana gurur veren *Justizrat* unvanının sahibi, varlıklı ve saygın avukat Heinrich, en azından alkollü olduğu kısa bir zaman diliminde yüz seksen derece bir dönüş yaparak otoriter Prusya rejiminin karşısında durmuştu.⁴⁸

“Kurucular Günü” taşkınlığından bir buçuk yıl sonra Marx derslerini tamamlamış ve bir mezuniyet sınavı olan *Abitur*’a girmişti. Din ve Almanca dersleri için yazdığı metinler, korunmuş ilk yazılarıdır. On yedi yaşındaki bir öğrencinin mezuniyet sınavında yazdıklarından beklendiği üzere bu yazılar, büyük ölçüde öğretmenlerinin ve etrafındaki yetişkinlerin fikirlerini yansıtıyor; fakat aynı zamanda, Marx’ın kendi fikirlerinin ve emellerinin ilk pırıltularını da içinde barındırıyordu.

Marx’ın din üzerine yazdığı metnin başlığı, “İsa’ya İnananlar Birliği - John’a Göre, 15:1-14” idi. Marx yazısına antik çağın Hıristiyanlık öncesi halklarını dikkate alarak başlamıştı ve satırlarını kültür, sanat ve bilim alanında kaydedilen ilerlemelere rağmen “hurafenin zincirlerinden hiçbir zaman kurtulamayan” bu insanların, kendilerine ya da Tanrı’ya ilişkin doğru ve değerli kavramlar geliştiremediklerini; hatta sahip oldukları etik ve ahlâki değerler bütününe, “bayağı kısıtların yarattığı o yabancı unsurlardan hiçbir zaman arınamadığını” belirterek sonlandırmıştı. Eski çağın insanları bunun farkındaydılar: “Antik çağın en büyük bilgisi yüce Platon dahi birden fazla yerde, tezahürü ile doyumsuz istekleri gerçeğe ve ışığa kavuşturan” daha yüce bir varlık özleminden bahsetmişti. Marx’a göre bu istekler ancak İsa’da birleşme ile giderilebilirdi. Aksi halde “Tanrı, insanları cezalandırırdı.” Bu durumdan da bizi “yine bir tek O kurtarabilirdi.” İsa ile birlik, “insanları erdemli yapan tutkulu bir Tanrı aşkı”na dönüşür; kardeşleri ve kardeşliği sevmeyi de beraberinde getirirdi. Sonuç, erdemli bir davranıştı. Bir erdem ki kaynağı, “bir İsa sevgisi, bir kutsal varlık aşkıydı. Erdem bu saf kaynaktan doğduğunda, dünyevi ve maddi kutsallığı olan her şeyden bağımsız görünürdü... Daha ılımlıydı ve aynı zamanda daha insani.”⁴⁹

İnsanı günahkârlığından kurtaran İsa aşkı fikri, Hıristiyan öğretisinin klasik bir ögesidir. Fakat Marx’ın buna ilişkin değerlendirmelerinden anlaşılan, Hıristiyanlığın Aydınlanma yorumunun kendisine benimsetilmiş olduğudur. İsa aşkı, Hıristiyanlık öncesi dünyadan, Aydınlanma’nın baş düşmanı olan hurafeyi de devralmıştı. Platon’un bahsettiği o “gerçeğe ve ışığa” du-

48 James Brophy, *Popular Culture and the Public Sphere in the Rhineland 1800-1850*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 100-102; Schönke, *Karl und Heinrich Marx*, 230-231; Monz, *Karl Marx*, s. 135-137.

49 MEGA 1/1: 449-452.

yulan özlem ki bu özlemi sadece İsa dindirebilirdi, bu bağlamda bir başka ipucuydu. Çünkü “ışık” başta olmak üzere bu kelimeler, Orta Avrupa’nın Aydınlanma yanlısı Protestanları için anahtar kelimelerdi. Yalnızca İsa tarafından arındırılabilen o insan günahkârlığından ve ahlâksızlığından bahsederken Marx’ın üzerinde durduğu bu değildi. Anlatmak istediği, Alman sofuların, tıpkı Amerika’dakiler gibi, hayatlarındaki her bir zerreyi içine dahil ettikleri o günahlardan arınmak amacıyla yerine getirdikleri yeniden doğuş uygulaması da değildi. Bütün bu fikirler, Heinrich Marx’ın, ömür boyu Kant’ın fikirlerini benimsemiş olan *Gymnasium* müdürü Johann Heinrich Wytttenbach’ın ve Prusya bölge yönetiminin özel danışmanı ve aynı zamanda bir aile dostu olan Johann Ludwig von Westphalen’in entelektüel alanda Marx üzerinde bıraktıkları etkiyle oluşmuştu. Belli ki din öğretmenin anlayışı –yani, Aydınlanma’ya inanmayan ve Uyanış’a sempati duyan Protestan bir papazın fikirleri– Marx üzerinde bunlar kadar etkili olamamıştı.⁵⁰

Marx’ın Almanca dersinde yazdığı metnin konusu ise “Genç Bir İnsanın Meslek Seçimi Üzerine Gözlemi” idi. Marx yazısına, genç insanların eğilimlerine göre meslek seçmeleri gerektiğini ileri sürerek başlamış ve şöyle yazmıştı: “En köklü fikir, kalbin en derindeki sestir... Tanrı hiçbir zaman ölümlüyü tamamen kılavuzsuz bırakmaz...” Ardından da iki grup tanımlaması yapmıştı. İlki, bir bireyin iç sesinin geçerliliği idi. Ona göre, bireyin bir mesleğe eğilimi sadece geçici bir heves de olabilirdi. Genç bir insan, daha bilgili olan büyüklerinin tavsiyelerini dikkate almalıydı. Bu Marx’ın bir cümlede geçtiği ve üzerine başka bir şey söylemediği bir önermeydi. Vurguladığı en önemli nokta da bireylerin, eğilimlerinin kalıcı olup olmadığını anlamak için kendi deneyimlerine güvenmeleri gerektiğiydi.

Marx daha sonra, insanın kendi kalbini dinlemesi gerektiği konusunu ele alarak bir başka noktaya değinmişti: “Toplumdaki ilişkilerimiz.” Bu noktada geleceğin sosyalistini görmek isteyebiliriz; fakat Marx’ın verdiği örnek, fiziki kapasitesi ve yeteneği olmayan bir birey üzerineydi. Marx’a göre insanın, tercih ettiği mesleği icra etmek için yetersiz kalması, mahcubiyet doğururdu. Bu durum, kişinin evrensel ya da toplumsal bağlamda hiç kimseye yararlı olamadığının göstergesiydi. Bu da o kişinin kendini küçümsemesine yol açardı. Marx için bu öyle bir ruh haliydi ki sanki insanın içine “göğsünü kemiren, kalbin hayat bulduğu kanı emen ve o kana, insanlığın nefret zehirini akıtarak kişiyi çaresiz kılan bir yılan” girerdi.

Marx’ın yazısının ana konusu buydu. Fakat yazısında, kendi eğilimini farkedebilen ve kavrayabilen bir kişinin meslek seçiminden bahsetmiyordu. Üzerinde durduğu daha çok, seçtiğimiz mesleğin bizlere bir itibar katması gerektiğiydi. Bu itibar ise ancak doğru olduğuna inandığımız fikirler üzerine

50 Monz, *Karl Marx*, s. 173-174.

inşa edilebilirdi. Seçimimiz, “insanlığa hizmet edebileceğimiz, hatta bizi evrensel hedefe, tamlığa ve yetkinliğe yaklaştıran bir alanda olmalıydı.” “Her iş, bu hedefe ulaşmada aslında sadece birer araçtı.” Marx’a göre o tamlık ve yetkinlik, bireysel eğilim ve yeteneklerin icrası ile insan koşullarındaki gelişimin kesiştiği noktada gerçekleşirdi:

Meslek seçiminde bizi yönlendirmesi gereken en temel nokta insanlığın refahı, yani bizim kendi tamlığımızdır. Hiç kimse bu iki menfaatin birbiri ile karşıtlık içerisinde olduğunu, çatıştığını ya da birinin diğerini yok ettiğini düşünerek kendini kandırmamalı. Aksine, insan doğası itibariyle öyledir ki yetkinliğine ancak, içinde yaşadığı dünyanın refahı için kendi tamlığından yana davrandığında kavuşabilir. Sadece kendisi için yaratan biri, ünlü bir bilim adamı, büyük bir bilge, muhteşem bir şair olabilir; ancak, gerçek anlamda tam bir büyük adam olamayabilir. İnsanlığa hizmeten bir meslek seçtiğimizde ise üstlendiğimiz sorumluluklar altında ezilmeyiz, çünkü bunlar herkesin yararına yapılan fedakârlıklardır. İşte o zaman, kısıtlandırılmış ya da belirlenmiş bir alanın bencilce tadını çıkarmak yerine, talihimizi milyonların talihi yaparız; sessizce sürüp giden başarılarımızı, etkileri sonsuz başarılar kılarız ve küllerimizi, yüce insanların övgü gözyaşlarıyla nemlendirmiş oluruz.⁵¹

Bu yazıda, aşırı bir metafor kullanımının yanı sıra yine bir Johann Heinrich Wyttenbach ve Kant etkisi göze çarpıyor. Bir başka etki ise, yazdığı şiirlerinde, roman ve dramalarında, derlenmiş kişisel söyleşilerinde insanın tamlık ve yetkinlik çabasını açıkça dillendiren, Alman edebiyatının Olymposlu figürü Johann Wolfgang von Goethe’ye ait. Almanca konuşan her eğitimli kişinin de bildiği gibi Goethe’nin eserleri, Trier’deki *Gymnasium* öğrencilerinin okuması gereken eserlerdi. Müdür Wyttenbach’a gelince, o zaten meşhur şair ile yakın bir tanışıklık içindeydi.

Yazıda dikkat çeken bir başka yön de bireylerin beceri ya da başarılarına ilişkin örnek olarak verilen meslek gruplarıdır. Marx yazısında, Prusya’da kendisinin de mensubu olduğu toplumsal sınıfın mesleki bağlamda en çok özendiği askeri, yöneticiyi, iş adamını ya da avukatı değil, bilim adamını, bilgeyi ve şairi örnek olarak ele almıştır. Bunlardan avukatlık, babasının kendi kariyerinde tercih ettiği, hatta o dönemde oğlu Marx için de arzu ettiği bir meslekti. Marx’ın bu uğraşlar yerine entelektüel ve sanatsal uğraşları örnek olarak ele alması, aslında bir Wyttenbach etkisinin dışavurumuydu. Çünkü Wyttenbach, bunların hepsiydi ve varlığı ile Orta Avrupa’nın büyük kültür dünyasında değil belki ama o mütevazı Trier sahnesinde oldukça önemli bir rol üstlenmişti. İnsanlığın içinde bulunduğu şartları hep daha iyiye taşımak amacıyla entelektüel araştırmaları iş edinmek ve mesleğe dönüştür-

51 MEGA 1/1: 454-457.

mek Marx'ın zihnini yaşam boyu meşgul eden bir konuydu. Karl Marx kömünist siyaset ve ideallerin *Wissenschaft*'a, yani sistematik bilime dayanması gerektiğine inanmış; bu bağlamda her zaman kararlı bir duruş sergilemişti. Bu inanç ve duruş işte bu yazıda tüm toyluğuyla, tüm ergenliğiyle ilk ifadesini bulmuş oluyordu.

Mezuniyet sınavında yazdığı her iki yazı da Marx'ın resmi ve entelektüel eğitimine dair bazı yönleri açığa çıkarıyor. Fakat aynı mezuniyet sınavı gayri resmi olan siyasi tarafına dair bambaşka bir özelliğini de ele veriyor. Aynı yıl, Wytttenbach'ın karşıt siyasi akımlara karşı yetersiz direncinden, daha doğrusu gönülsüzlüğünden yakınan ve usanan Prusya yetkilileri, Yunan ve Latin klasikleri okutmak üzere Vitus Loers adında tam anlamıyla muhafazakâr denebilecek bir öğretmeni başa getirmişti. Bu hareket, hem şahsa yapılmış bir hakaret, hem de siyasi bir tepki idi. Marx bu gelişme karşısında sessiz kalmamış; yeni müdür yardımcısı Loers'e veda ziyaretinde bulunmayı reddederek kendince ona haddini bildirmişti. Mezun olacak öğrenciler arasında bu türlü tepki veren iki kişiden biriydi. 1835'in Kasım ayında, üniversite tahsili için Trier'i terk etmesinden kısa bir süre sonra, Loers şerefine düzenlenen bir ziyafete katılan Heinrich Marx, Loers'in yanına giderek oğlunun adına özür dilemiş; Karl'ın kendisini ziyaret ettiğini, fakat ofisinde bulamadığını anlatarak Loers'in oğluna duyduğu öfkeyi yatıştırmaya çalışmıştı. Heinrich aynı ziyafette Wytttenbach ile de karşılaşmış; oğlunun kendisine duyduğu hayranlığı ve sadakati hatırlatarak onu da onurlandırmaktan geri kalmamıştı.⁵²

Heinrich Marx'ın söz konusu ziyafette sergilediği her iki tutumu da oğlunun hayatındaki ilk evreleri fazlasıyla özetliyor. Karl Marx, bir zümre toplumu Avrupa'sında Yahudi "ulus"unun sıkıntılı ve kısıtlı ortamından sıyrılmak için çabalayan bir ailede doğmuş ve yetişmişti. Oysa aile üyeleri bunu yapmak yerine, Aydınlanma öğretilerini temel alan bir hayat kurabilirdi: Dünyayı rasyonalist bir yaklaşımla ele alabilir; Teist bir din ile insan eşitliğini ve temel hakları esas alan bir inanç geliştirebilir; üretken vatandaşların oluşturduğu bir toplulukta üretken bir vatandaş olma hayali kurabilirdi. Heinrich'in kendi deneyimlerinin de gösterdiği gibi, böylesi bir yaşama uzanan yol, çetrefilli ve zordu; risklerle doluydu. Küçük bir sınır şehri olan Trier, halkının kontrol edemediği bir savaşa ve devrimin yarattığı o büyük değişimlere mahkûmdu.

Heinrich bu yolda ilerlerken önce imparator Napoleon yanlısı bir Fransız olmuştu; ardından da Prusyalı bir Protestan. Her ikisi de onu, koyu Katolik Trier'in sosyal çevresinden uzaklaştırıyordu. Varlık ve sosyal saygınlık edinmişti; fakat kendisini, hem iyi bir Prusyalı hem de Aydınlanma taraftarı olmanın yarattığı zorlukların bir anda içine sürükleyen hadiseler de yok de-

52 A.g.e., 3/1: 291-292; Monz, *Karl Marx*, s. 172-173.

gildi; Casino'da marşlar söylemesi ya da oğlunun Vitus Loers'i küçümsemesi gibi. Bu, belki de Heinrich ile Karl arasındaki tipik bir farktı ya da orta yaşlı temkinli ve ketum bir aile babası ile gözü kara bir yeni yetmenin arasındaki tezatlıktandı. Heinrich, Prusya yönetimine dair çekincesini sarhoşken açığa vurmuştu, Marx ise ayık iken.

Marx 1835 yılında dahi babasına nazaran kesinlikle daha ataktı. Tabii siyasi olarak daha radikal olup olmadığı, sadece belirli dönemlerde ve belirli sorunlar üzerine değil de sürekli ve özünde Prusya krallığına karşı olup olmadığı merak edilebilir. Muhtemelen henüz ne radikaldi ne de Prusya aleyhtarı. Bunu, Trier *Gymnasiumu*'ndan, ileride devrimciliği ile ismini duyuracak olan bir başka öğrenciyle, Ludwig Simon ile kıyaslayarak anlayabiliriz. Simon, Marx'ı bir yıl geriden takip etmişti ve 1836'daki *Abitur* için hazırladığı Almanca ödevi, anavatan sevgisi hakkındaydı. Simon yazısında, yalnızca Almanya'nın kendi anavatanı olabileceğini, Prusya'nın kesinlikle olamayacağını ısrarla vurgulamıştı. Bu, Katolik Trier'de baskın olan tutumla çelişmeyen, radikal bir monarşi karşıtlığıydı. İşin aslına bakılırsa böyle bir adım atmaya ne Heinrich ne de Karl hazırdı.

Bu karşılaştırmayı biraz daha ileriye götürebiliriz. Simon 1848'de devrimciydi. Fransa ve İsviçre'de yaşadığı sürgün yıllarında da ideolojisine bağlıydı. Hatta daha iddialı bir ifadeyle, 1872 yılında hayata gözlerini kapadığı ana kadar kendisine, benimsediği o devrimci fikirlere sadık kalmıştı. Ne var ki Simon'un devrim idealleri daha çok 1789 Fransız Devrimi'nin Jakobenleri tarafından savunulan ideallerdi. Milliyetçi, cumhuriyetçi, demokratik, belki sosyal bir reform yanlısı olan, fakat kesinlikle kapitalizm ya da özel mülkiyet karşıtı olmayan bir duruş sergilemişti. Zira Simon sürgünde iken bankerlik yapmıştı.⁵³ Karl Marx da bir devrimci olacaktı. Dahası, Simon'un Jakobelik eğilimlerini de büyük ölçüde paylaşacaktı ki bu yönü, Marx'ın devrim tutkusuna ve devrimci görüşlerine dair yapılan tartışmalarda sıklıkla gözden kaçırılan bir noktadır. Ne var ki onun devrim anlayışı, iktisadi yapı ile mülkiyet ilişkilerindeki dönüşümlere yönelik güçlü bir isteği de içinde büyütüyordu. Jakoben tarzı siyaset ile komünist iktisatın keşiştiği kavşağa doğru uzanan yol, Marx'ın üniversite yıllarında başlayacak olan ve bir Prusyalıya özgü duran o entelektüel hayatın içinden geçiyordu. 1835 yılının güzünde kendisini işte böylesi bir hayat bekliyordu.

53 Christian Jansen, "Der Politische Weg des Trierer Paulskirchenabgeordneten Ludwig Simon (1819-1872) Gegen den Strom des Nationalistischen 19. Jahrhunderts", Guido Müller ve Jürgen Herres, ed., *Aachen und die Westlichen Rheinlande und die Revolution 1848/49*, Shaker Verlag, Aachen, 2000, s. 279-308.

İKİNCİ BÖLÜM

Öğrenci

Karl Marx, 1835 Ekim'inde üniversite tahsiline başlamak üzere Trier'den yola çıkmış; Mosel'i geçerek önce Koblenz'e, oradan da buharlı tekne ile Ren boyunca kuzeye, Bonn'a doğru yol almıştı. Gece vakti gökyüzünde, Halley kuyruklu yıldızını görmüş olmalıydı. Daima rasyonalist olan bir Marx imajı, burçlar ile kendi kaderi arasında bir bağ kurmayı reddetse de, mistik düşüncede kuyruklu yıldızlar büyük başarıların alametidir. 1830'lu yıllarda Orta Avrupa'daki üniversite tahsili, yeni bir öğrencinin geleceğinde büyük başarılar değil belki ama sonu belirsiz olmakla birlikte, uzun ve dolambaçlı bir kariyer demektir. Resmi kariyerini Prusya'da başlatan genç bir adamın başından, yıllar alan bir üniversite tahsili, ücretsiz stajyerlik ve iki devlet sınavı geçirdi. Üstelik ardından da devlette savcılık, yargıçlık ya da özel avukatlık ihtimalleri gündemine girebilirdi. Öğrenci ve hukukçu adayı bir on yıl kadar, belki biraz daha fazla, kazançsız ve aile desteğine muhtaç yaşardı. Öğrenciler için diğer kariyer yolları –ki bunların arasında bir *Gymnasium*'da ya da bir üniversitede önemli pozisyonlara kapı aralayan seçenekler de– vardı; bir hayli uzun, bir o kadar zor ve stresliydi.¹

19. yüzyılın ilk yarısında orta ve yüksek öğrenim, Alman devletlerinde oldukça yaygındı. Ancak hükümet kaynakları, sayıları gittikçe çoğalan mezunların istihdamı için yeterli değildi. 1820 ile 1840 yılları arasında Prusya'da ücretsiz pozisyonlarda çalışan hukuk mezunlarının sayısı neredeyse üçe katlanmıştı. Bununla birlikte, devletin adli sistemindeki ücretli memurların sa-

1 Christina von Hodenberg, *Die Partei Unparteiischen. Der Liberalismus der Preußischen Richterschaft 1815-1848/49*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1996, s. 103-128; Jeismann, *Das Preußische Gymnasium*, 2: 340-342.

yısında % 20 oranında bir artış söz konusuydu. Bu uyuşmazlık, Orta Avrupa'nın son iki yüzyıl boyunca belirli aralıklarla kendini tekrarlayan, kronik bir problemidir. Ne var ki mezunlar ile devlet destekli pozisyonlar arasındaki kopma, hiçbir zaman 1830'lar ve 1840'lardaki kadar büyük olmamıştır. Alman devletlerinde iktisadi büyümenin yavaş seyretmesi demek, hükümetlerin, mezunları kamu hizmetinde çalıştırabilmesi için gereken vergi gelirden de yoksun olması anlamına geliyordu. Sıkıntılı bir süreç geçiren özel sektör de yeterince alternatif sunamamıştı.²

Karl Marx'ın hukuk tahsili, ailesinin uzun süreli parasal desteğini gerektiriyordu. 20. yüzyıla kadar Almanya'da kadınlar üniversiteye kabul edildikleri için, Karl'ın kız kardeşlerine verilen destek de pek tabii ki farklı olacaktı. Fakat, parasal değeri epeyce yüksek desteklerdi bunlar: Hatta Heinrich Marx'ın ifadesiyle “insanı dehşete düşürecek” büyüklükte, kızların iyi birer evlilik yapmalarını sağlayacak, yüklü birer çeyiz. Karl'ın, “içi rahat” fakat Heinrich'in ifadesi ile “aklı çok da başında olmayan” küçük erkek kardeşi Hermann'a gelirsek, o, üniversiteye gitmeyecek; okumak yerine Brüksel'e gönderilecek ve bir tüccarın yanına çırak verilecekti.³

Marx'ı ergenlikten yetişkinliğe taşıyan 1835 ile 1842 arasındaki yıllar, gerek planladığı kariyeri gerekse parasal olarak ailesine uzun vadeli muhtaçlığı bakımından, zorlu yıllardı. Her şeyden önce parasal bağımlılık, Karl gibi kendine güvenli genç bir adam için yeterince güçlü ve ailesiyle çatışmalar kaçınılmaz olarak gündeme gelmişti. Evden ayrıldıktan bir yıl sonra karşılaştığı zorluklar gittikçe büyümüş; ailesi ile ilişkisi kopma noktasına gelmişti.

İyi bir Prusya vatandaşı olan Heinrich, oğlunu Bonn'a, üniversiteye göndermişti. Prusya devleti bu küçük Ren şehrindeki üniversiteyi, siyasi birliği ve barışı sağlamak adına 1818 yılında kurmuştu. Şehir o dönemlerde, bugün de olduğu gibi, kuzeyde yer alan ve kendisinden çok daha büyük olan komşusu Köln'ün gölgesindeydi. Rheinland'ın orta ve üst sınıfından olan ve yeni efendilerine kuşkuyla ve düşmanca bakan genç erkekler, yetiştikleri o yılları, krallığın çekirdeğini oluşturan doğu bölgelerinden gelmiş, çoğunu Protestan soyluların oluşturduğu öğrencilerle birlikte geçirecek ve geleceğin sadık taşralı elitine dönüşeceklerdi. Ne var ki pratikte daha çok liberal, demokrat ya da Katolik muhafazakâr, fakat aynı anda Prusya karşıtı eğilimleri olan Renli öğrencilerin genç Prusyalı soylularla kaynaşması, Prusya'ya sadakat duygusundan ziyade bir çatışma zemini yaratacaktı.

Marx'ın Bonn Üniversitesi'ndeki ilk yılını şekillendiren, işte bu çatışmalarıydı. Karl Marx, hocasının ifadesiyle, derslerini aksatmayan “çalışkan” bir öğrenciydi. Edebiyata ve estetiğe ilişkin meseleleri tartışmak ve şiir denemele-

2 Hodenberg, *Die Partei*, s. 105-197; Sperber, *Rhineland Radicals*, s. 70-72.

3 MEGA 3/1: 301.

ri yapmak için bir araya gelen bir grup gencin oluşturduğu Şairler Topluluğu'nun bir üyesi olmuştu (Bunların arasında geleceğin bazı devrimci liderleri de bulunuyordu). Fakat Marx'ın asıl ilgilendiği, Trier'den ve Rheinland'ın güneybatı kesiminden gelen öğrencilerin müfredat dışı oluşturduğu gayri resmi bir topluluktu. Bu topluluğun işi gücü de Bonn'un barlarında boyuna içmek ve diğer öğrencilerle ağız dalaşına girmekti. Marx'a, esmerliğinden dolayı "Mağribi" lakabını veren işte bu öğrencilerdi ve bundan böyle arkadaşları ve ailesi onu bu lakabıyla bilecekti.⁴

İçmek, dalaşmak, komik lakaplar, bunlar tümüyle son dönemlerin apolitik ergenlerini çağnştırsa da eylemler, kesinlikle siyasi bir eşikteydi. Çünkü kavgalar, Trierli öğrenciler ile Prusya'nın doğu bölgelerinden gelen öğrenciler arasında olmaktaydı. Siyasi baskının yaşandığı bir süreçte bu kişilerle dalaşmak, sadece üniversite öğrencilerinin değil, aynı zamanda çok fazla Rheinlandlının Prusya idaresi karşısında duydukları hoşnutsuzluğun bir ifadesiydi. Marx, Trierli öğrenci grubunun liderlerinden biri seçilmişti ve fiziki çatışmalardaki rolü, 1836 yazında, Alman üniversitesinde eski bir gelenek olan ve günümüzde de belirli vesilelerle yapılan kılıçlı bir düello ile doruğuna varmıştı. Bu, orta sınıf Rheinlandlıların, doğulu aristokratlar karşısında bir onur davasıydı.⁵

Baba Heinrich Marx, Karl'ın bu kötü davranışları ve gidişatı konusunda büyük bir kaygı yaşıyordu. Heinrich oğluna yazdığı bir mektubunda, yapılan düelloya ilişkin iğneleyici sözler sarfetmiş; barlara haddinden fazla zaman ayırdığı için defalarca uyarıda bulunmuş ve kendisine, ailesinin arzusunu, kendi ifadeleri ile "kardeşlerine belki bir gün destek olabileceği umudunu" hatırlatmıştı. Bunlara ilave olarak, Karl'ın aile parası ile tercih ettiği bu yolu eleştirmiş; birçok banka hesabının da gösterdiği gibi, Karl'ın çok para harcamasını değil, parayı sorumsuzca ve gelişigüzel harcıyor olmasını kınamıştı:

Sevgili Karl, banka hesapların *à la Carl*; tutarsız ve sana yetmiyor; kısaca ve netice itibariyle rakamları düzenli olarak sadece alt alta koyabilirdin; böylece kullanman çok daha kolay olurdu. Tahsilli birinden, bilhassa da tecrübeli bir hukukçudan ödeme talimatı bekleniyor.⁶

Karl'ın bu tutumu karşısında Heinrich'in vardığı sonuç, bir üniversite değişikliğinin gerekli olduğuydu. 1835-36 akademik yılı bittiğinde, bu gereği resmen yerine getirmişti: "Oğlum Karl Marx'ın böyle davranmasına izin

4 MEW 35: 466.

5 Peter Kaup, "Karl Marx als Waffensstudent: Burschenschafter an seinem Lebensweg", *Darstellungen und Quellen zur Geschichte der deutschen Einheitsbewegung im neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert* 15 (1995): 141-168; Brophy, *Popular Culture and the Public Sphere*, s. 216-252.

6 MEGA 3/1: 293, 296-297.

vermiyorum; fakat isteğim, Bonn'da başladığı hukuk ve kamu yönetimi tahsiline Berlin Üniversitesi'nde devam etmesi yönündedir.”⁷ Berlin'e gitmek Karl'ın yaşamında çok büyük bir değişiklik demektir. Her şeyden önce ailesinden daha çok kopacak, onlardan hızla uzaklaşacaktı. 1840'ların sonuna kadar Prusya'nın başkentinde ve batı kesimlerinde demiryolu olmadığı için, posta arabasıyla Bonn'dan Berlin'e dört günlük bir mesafe katetmişti. Berlin'in nüfusu, Bonn nüfusunun yaklaşık yirmi katıydı. Ayrıca, o küçük Ren şehrinden çok daha farklı bir dünyaydı. Berlin'de olmak, Marx'ın ilk büyük şehir deneyimiydi ve bu, ileriki yıllarda olağanüstü bir durum olmaktan çıkacak, gittikçe normalleşecekti.

Berlin henüz sanayi, ticaret ve finans merkezi değildi; ama yirmi otuz yıl içinde o da olacaktı. Buhar gücüyle çalıştırılan fabrikalar ve sanayi iş gücü, ayakta kaldıkları sürece, küçük atölyelerde çalışıp didinen birçok esnafın ve hükümet izniyle sokak köşelerinde iş bulmak için bekleyen gündelikçi işçilerin –*Eckensteher*'in– gölgesindeydiler. Her şeyden önemlisi de kent, Avrupa'nın büyük güçlerinden birinin hükümet merkezi, bir krallık rezidansıydı. Tiyatroları, operaları ve baleleri ile oldukça canlı bir kültür-sanat yaşamı vardı. Sanatseverler, yeni sanat müzesini ziyaret edebiliyor; müzik düşkünlüleri, kentin ünlü koro topluluğunu ya da virtüöz piyanist Franz Liszt'i dinlemek için *Singakademie*'de düzenlenen konserleri takip edebiliyordu. Müzik ve tiyatro eleştirmenleri ve bir grup mizah yazarı sanatsal hevesleri incelelikle ele alıyorlar; gerek sanatçıların gerekse sanatseverlerin özentiliğine ve abartılı gösterişine verip verişirmekten geri kalmıyorlardı. Kentteki entelektüel yaşam ise değişken ve farklıydı; odağında üniversite vardı. Tıpkı Bonn Üniversitesi gibi Berlin Üniversitesi de seçkin bir Prusya kurumuydu; fakat Bonn'dakinin aksine alkole uzak, akli başında, ciddi ve bilimsel atmosferiyle, entelektüel kalitesiyle bilinirdi. Bu yönüyle, Jakob Burckhardt ve Soren Kierkegaard gibi Avrupa'nın dört bir köşesinden çok sayıda öğrenciyi kendisine çekmişti. Sarayın ve devlet bürokrasisinin varlığı böylesi bir entelektüel ve kültürel gelişimi mümkün kılmış; fakat aynı zamanda, fazlasıyla otoriter olan bir rejim ile kendi fikir dünyalarını geliştirmiş bir grup sanatçı ve düşünür arasında belirgin bir gerilim de yaratmıştı.

Heinrich Marx, Prusya'nın başkentindeki üniversiteye oğlunu göndermekle, üniversitenin ağırbaşlı, ciddi yönüne ve kentin entelektüel yaşamına para harcamış oluyordu. Karl Marx da bu kente gitmekle, o haşarılıkla geçen günlerini geride bırakabilecek ve hedefine doğru sistemli ve düzenli bir biçimde yol alabilecekti. Ancak, Karl ile ailesi arasına giren mesafe ve büyük kent yaşamı, Heinrich'in oğluna dair heveslerini bir kez daha kırarak; içmek, dalaşmak, düello yapmak ve lüzumsuz para harcamak değil bel-

7 A.g.e., 3/1: 299.

ki ama oğlunun Bonn'dakinden çok daha farklı çılgınlıklar yapmasına zemin hazırlayacaktı.

Karl Marx'ın *Gymnasium* öğrenciliğinden hukukçuluğuna, ergenliğinden yetişkinliğine doğru uzanan yolda önüne birden fazla engel çıkacaktı. Bu engellerden bir tanesi de Trier'den, üstelik hiç beklenmedik biçimde Marx ailesinin dostları Westphalnlardan, çıkagelmişti. Johann Ludwig von Westphalen, Prusya devletinin kıdemli bir bürokratydı. Heinrich Marx ile tanışılar; hatta liberal, meşrutiyet yanlısı monarşist, fakat Prusya'nın siyasi ideolojisine taraf ve Aydınlanma savunucusu bir Protestan olarak, Heinrich'le ortak bir çizgide buluşurlardı. Aynı sosyal çevrenin içindeydiler; ikisi de Trier Casino'sunun birer üyesiydiler. İhtimal ki kesiştikleri bir diğer alan da işleriydi. Johann Ludwig hapishanelerden sorumlu bölge yetkilisiydi. Heinrich ise cezai davalarda savunma avukatlığını üstlenen bir hukukçu. Çocukları oyun arkadaşlardı; Johann Ludwig'in kızı Jenny, Karl'ın ablası Sophie'yle, oğlu Edgar ise Karl ile. Hatta oğlanlar büyürken, *Gymnasium*'da da beraberdiler.

Ergenlik çağında bir dönem Karl'ın ilgisi oyun ve okul arkadaşının kız kardeşine yönelmişti. Dahası ona kur bile yapmıştı. Arkadaş konumundan âşık konumuna geçiş, sakin ve sabırlı bir bekleyiş olamazdı Karl için. Karl tutkulu ve ısrarcı bir talipti; Jenny ise gördüğü ilgi karşısında çekingen bir tavır sergilemişti. Aşkını ilan eden genç erkeğe hislerinin karşılıksız olmadığını, Almancanın kelime oyunlarına başvurarak dillendirmişti: *Ich liebe dich*, yani "seni seviyorum" yerine *Ich habe dich lieb*, "seni severim" demişti. Jenny daha sonra, Karl'ın aceleci tavrının ve o büyük aşk heyecanının kendisini ürküttüğünü farketmiş; adeta ona teslim olmaktan korkmuştu: Duygularının karşılıklı olduğunu, Karl'a olan aşkının içinde kaybolduğunu, fakat Karl'ın kendisine beslediği o tutkulu aşkın zamanla söneceğini, hatta kendisinden soğuyacağını ve ileride, karşısında "soğuk ve vazgeçmiş"⁸ bir adam bulacağını düşünmüştü. Karl 18 yaşına bastığı 1835 yazında, daha Bonn'dan Berlin'e geçmeden önce evine uğradığında, Jenny direncini kaybetmiş ve Karl'ın ısrarına teslim olmuştu. Âşıklar nişanlanmıştı.

Ömür boyu sürecek karşılıklı sadakatin başlangıcı olan bu nişan, peri masallarına özgü bir romantizm ile resmedilir hep. Güzel bir genç kadının, "Trier'in en çekici genç kızının", bir "balo kraliçesinin", "büyülü bir prensesin", seçkin bir aristokratik aileden gelme, yüksek kıdemli bir Prusya görevlisinin biricik evladının, avamdan, Yahudi soyundan geldiği yolunda kendisine kuşkuyla bakılan, saçlı sakallı bir esmerle birlikteliğiydi söz konusu olan: Yani, aşkın ve şefkatin, toplumsal fahlıklar ve yargılar üzerindeki kayda değer zaferi. Böylesi bir hikâye, Marx'ın kendi yaşamında da fazlasıyla gündeme gelecekti. Aslına bakılırsa bu sadece bir başlangıçtı. Karısı Jen-

8 A.g.e., 3/1: 319-320, 331, 337.

ny'nin 1881'de ölümü üzerine Marx'ın damadı Charles Longuet, Jenny için Fransız gazetesi *Justice*'de yazdığı kısa biyografide şöyle diyordu: “Trierli bir avukatın oğlu Karl Marx ile yaptığı evliliğin çok da kolay olmadığını tahmin ediyoruz. Onları yenilgiye sürükleyen pek çok önyargı vardı, bilhassa da irka dair. Meşhur sosyalistin İsrail kökenli olduğunu biliyoruz.” Marx buna cevaben kızına gönderdiği notta, “bütün hikâye tamamen düzmecedir; yenilgiye sürükleyen önyargılar olmamıştır” demiş; sonuna da damadının ne kadar sersem olduğuna dair kısa bir not düşmüştü.⁹

Marx'ın iğneleyici üslubu dikkat çekiyor. Westphalen ve Marx aileleri arasındaki sosyal farklılıklar ilk bakışta görünenden daha azdı ve Jenny'nin, Karl'ın teklifine evet demesi, kendi görüşlerini dikkate aldığımızda daha anlaşılabilir bir durumdur. Karl ve Jenny arasındaki ilişkinin olağandışı yönleri vardı. Hatta her ikisi de açıkça erkeklik ve kadın erkek ilişkisi hakkında yerleşmiş anlayışa ve yaklaşıma karşı şiddetle isyan ediyordu. Bu olağandışılıktan dolayı, her iki aile de gençlerin birlikteliklerine yönelik bir inançsızlık, muhalif bir tutum sergiliyordu. Belki Marx'ın belirsiz geleceğiyle ilgiliydi, ama aile tepkisinin, en azından Karl'ın Yahudi soyuna dayanan geçmişi ile hiçbir ilgisi yoktu.

Johann Ludwig von Westphalen, üst mertebede yerini almış bir Prusya bürokratyı ve aynı zamanda devletçe de tanınmış bir aristokrattı. Adını, Prusya krallığının mülkü olan Ren topraklarındaki resmi soylular listesine yazdırmıştı. Ancak daha yakından incelendiğinde, bu Prusyalı aristokrat ve üst düzey bürokrat portresi, puslanmaya ve giderek kaybolmaya başlamıştı.¹⁰

19. yüzyılın başlarında zümre toplumu Almanya'da ortadan kaldırılınca, bu toplumda en özel ayrıcalık ve hakların tadını çıkarmakta olan soylular, kendi varlıklarına birer tehdit olarak gördükleri değişikliklere, yeniden gruplaşarak ve tutum değiştirerek karşılık vermişlerdi. Soylarını yüzyıllar öncesine dek çeken aristokratlar, kendilerini “eski asalet mensupları” (Almancada *Uradel*) olarak tanımlamaya başladılar ve kimi zaman aşağıladıkları o “soyluluk imtiyaznamesi olanlar”la (Almancada *Briefadel*) ya da sonradan soyluluk iddiası ile türemiş bürokratik kökenli “devlet hizmetindeki soylular”la (Almancada *Dienstadel*) aralarında olabilecek her türlü birliği reddettiler.¹¹ Johann Ludwig von Westphalen ikinci grupta yer alıyordu.

9 MEW 35: 241-242.

10 Westphalen ailesi hakkında bkz. Monz, *Karl Marx*, 319-345 ve Lutz Graf Schwerin von Krosigk, *Jenny Marx Liebe und Leid im Schatten von Karl Marx*, 2. Baskı, Staats-Verlag, Wuppertal, 1976, s. 161-216.

11 William D. Godsey, Jr., *Nobles and Nations in Central Europe: The Imperial Knights in the Age of Revolution 1750-1850*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 50-71; Heinz Reif, *Westfälischer Adel 1770-1860: Von Herrschaftsstand zur regionalen Elite*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1979, s. 188, 551, n. 35.

Babası soylu unvanını, Braunschweig Dükü'nün özel sekreteri olarak verdiği hizmetten dolayı, 1764 senesinde, Johann Ludwig doğmadan 6 yıl önce almıştı.

Westphalen'in ikinci derece soyluluk statüsüne sahip olması değildi sadece kaygı doğuran. Kişisel geçmişinde Napoleon yanlısı olması da tedirgin edici bir unsurdur. Babası gibi o da bürokratik kariyerine Braunschweig Düklüğü'nde başlamıştı. Fakat bu düklük, Prusya topraklarındaki büyüme ile birlikte, Napoleon'un 1807'de bir Alman devleti olarak yarattığı ve idaresini kardeşi Jérôme'ye devrettiği Westphalia Krallığı'na dahil edilmiş; Westphalen da Fransız modelinde bir bürokrat olmuş ve 1809'dan 1813'e kadar Salzwedel kentinin vali yardımcısı olarak hizmet vermişti. Orta Avrupa'daki Napoleon yönetiminin çökmesi ile de diğer Napoleon dönemi memurları gibi, Prusya devlet hizmetine geçmiş; önce Salzwedel'de, ardından da Trier'de görev almıştı. Prusya bölge idaresinde meclis üyesi mertebesinden ileriye hiçbir zaman gidememişti. Kariyerindeki gerilemenin birçok sebebi vardı. Ancak bunlardan bir tanesi, tamamen siyasi konumu ile ilgiliydi. Napoleon devrini yaşamış birçok kişi gibi ki bunlardan bir tanesi de Heinrich Marx'tı.

Johann Ludwig von Westphalen'a dair son bir husus da başından iki ayrı evlilik geçmiş olmasıydı. Eşleri, birbirinden çok farklı altyapılardan geliyordu. İlk karısı Lisette von Veltheim'in ailesi, kendilerini "eski asalet mensupları" olarak tanımlayan Prusya'nın köklü ailelerindendi. Lisette, 1807'de çocuğunu doğururken ölmüştü. Ludwig bundan beş yıl sonra babası Prusya ordusunda seyislik yapmış, orta sınıf mensubu bir ailenin kızı olan Caroline Heubel ile evlenmişti. İlk evlilikten olan çocuklar, Ludwig'in dindar anesi ile ölen karısının aristokrat ailesinin etkisi altında büyümüşlerdi. Hepsi de Uyanış'a inanan birer dindar; siyaseten de muhafazakârdılar. Diğer yandan Caroline'nin çocukları Jenny ve Edgar, inançlı rasyonalistler olarak, siyasi alanda da sola inanarak, ebeveynlerinin izinden yürümüşlerdi. Çocuklar arasındaki fark, en çok Lisette von Veltheim'in en büyük oğlu Ferdinand'da açığa çıkıyordu. Ferdinand dindar akrabalarının etkisinde kalmış; üvey annesine karşı da büyük bir kin beslemişti. 1850'lerde –1848-1849 Devrimi'nin bastırılmasını takip eden süreçte– Jenny, kocası Karl ve çocukları ile Londra'da siyasi mülteciler olarak yaşıyorken, üvey kardeş Ferdinand, Prusya'nın içişleri bakanıydı. Dahası hükümetin en güçlü adamı olarak nam salmıştı.

Johann Ludwig von Westphalen'in hayatı tüm bu yönleriyle ele alındığında, 1820'li ve 1830'lu yıllarda Marx ailesiyle kurmuş olduğu dostluğun, öyle çok da olağanüstü olmadığı anlaşılıyor. Tabii bu ilişkiye dair bildiklerimiz o döneme ait herhangi bir belgeye değil, Karl Marx'ın ileriki yaşlarında, vefalı kızı Eleanor'a kısaca anlattığı anılara dayanıyor (Eleanor, anne ve babasının ölümünden sonra onlara ait aşk mektuplarının büyük bir kısmını yak-

tığını ve geriye sadece birkaç parça bir şey kaldığını ifade ederken, o tarihlerle ilişkin birkaç belgenin mevcut olabileceğini de ima etmiş oluyordu). Eleanor'un anlatımına göre babası Karl, çocuk ve ergen yaşlarda John Ludwig'in kendisini nasıl kanatları altına aldığı, hatta ara sıra birlikte gezintiye çıktıklarını ve hayat boyu tutku besleyeceği Shakespeare'in eserlerini kendisine ilk onun tamıttığını sıkça dillendirirdi. Marx'ın, ileride kayımpederi olan John Ludwig'e duyduğu bu takdir duygusundan çok bahsedilir. Oysa Jenny von Westphalen da Karl'ın babası Heinrich Marx'ı tanımış, sevmiş ve ona hayranlık duymuştu. Hatta Jenny ile Karl'ın, birbirlerinin babalarına gösterdikleri hürmet ve sevgi, aralarındaki duygusal ilişkinin önemli bir yönüydü. Karl'ın duygusal yaşamının birçok alanında olduğu gibi bu ilişkide de annesi dışlanmıştı. Heinrich'in aksi ve yabancı karısı Henriette, Westphalenlarla anlaşamamıştı. Keza, onlar da ondan hoşlanmamıştı.¹²

Jenny ile arasında gelişmekte olan duygulara rağmen Karl hep huzursuz, güvensiz bir âşık oldu. Sürekli olarak Jenny'nin sadakatine ilişkin kuşkuyla yaşadı. Hatta bir keresinde atılan bir iftira yüzünden neredeyse bir düellonun içinde buluyordu kendini. Şikâyeti, Jenny'nin kendisine yazmıyor olmasıydı. Yazmak önemliydi; çünkü nişanlandıktan sonraki beş yıl boyunca –Karl'ın Berlin Üniversitesi'ne gitmeden önceki 1836 yazından, doktora-sını tamamladıktan sonra Rheinland'a döndüğü 1841 yazına kadar– aynı şehirde sadece bir kez bulunmuşlardı ve buluştuklarında da aralarında müthiş bir kavga çıkmış; neredeyse ayrılma noktasına gelmişlerdi. Bu nedenle ilişkileri mektuplaşmadan öteye gidememiş; çoğunlukla hayallerinde sürüp gitmişti.¹³

Jenny, nişanlı kaldıkları yedi yıl boyunca Karl'a katlanmıştı. Etrafındakileri cezbeden alımlı bir genç kızın –hatta bu genç kız Karl'ın teklifinden önce Prusyalı bir teğmenle kısa süren bir nişanlılık evresi yaşamıştı– kendisine kuşkuyla bakılan bir erkeğe bağlılığı, ancak gerçek bir aşk ile açıklanabilir yolunda genel bir düşünce vardır. Bu da peri masalının bir parçasıdır ve ancak Westphalenların Marxlar karşısındaki toplumsal üstünlükleri kadar doğrudur. Jenny'nin kentteki en güzel genç kız olduğu iddiaları ve balo kraliçesi ya da büyülü prenses tanımlaması, otuz yıl sonra onu ölüme yaklaştıran, yüzünde yara izleri bırakan o korkunç çiçek hastalığı esnasında, karısını neşelendirme gayretinde olan kocasının ifadeleriydi. Jenny gerçekten çekici bir kadındı. Sosyal ortamlarda neşesi, canlılığı ve zarafeti ile bilinirdi. Ne var ki Karl'a eş olduktan sonra, anlaşılması güç, garip bir sessizliğin içine gömülüp gitmişti.¹⁴

12 MEGA 3/1: 332-333, 347-378.

13 A.g.e., 3/1: 331, 740; karşılaştırmak için bkz. s. 396.

14 A.g.e., 3/1: 337-338; MEW 30: 643.